T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLETEN

Cilt: L Nisan 1986 Sayı: 196

AHMED-İ RIDVÂN

Doç. Dr. İSMAİL ÜNVER

Klasik edebiyatımız, adını hiç duymadığımız, bazen de bilmem kaçıncı sınıf bir yazar diyerek bir yana bıraktığımız sayısız isimlerle doludur. Yazarı belli olmayan ya da yazarı hakkında etraflı bilgi edinilemeyen eserler de az değildir. Bu durumdaki yazarlar ve eserler üzerinde çalışmalar yapmak edebiyat tarihimize çeşitli yönlerden ışık tutabilir. Anadolu'da yedi yüzyıllık bir dönemi içine alan klasik edebiyatımızın birçok yazarı ve eseri yeterince tanınmamaktadır. Kaynaklarda adları geçtiği halde bugün bilinmeyen yazarlar kimlerdir? Yine bu kaynaklarda adlarını okuduğumuz, ancak kütüphanelerde bulamadığımız eserler hangileridir, bilemiyoruz. Bu yüzden konu üzerinde araştırma yapanların elinde bir "kayıplar listesi" bulunmasının, çalışmaları daha verimli kılacağı son derece açıktır.

Öte yandan, bütün çalışmaları klasik edebiyatın önde gelen kişileri üzerinde yoğunlaştırmak yerine, bu edebiyatın yeterince tanınmayan yönleri üzerindeki çalışmalara öncelik vermek, Türk dili, Türk tarihi ve Türk toplum yaşayışıyla ilgili yeni bilgi ve belgeler ortaya çıkaracaktır.

Bu inançla, aşağıdaki yazımızda XV-XVI. yüzyıllarda yaşayıp da yeterince tanınmamış bir şairi ve eserlerini tanıtmaya çalışacağız.

Ahmed-i Rıdvân, kaynaklardan edinilen ve eserlerinin incelenmesinden ortaya çıkan bilgilere göre XV. yüzyılın ikinci yarısıyla XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, önemli görevlerde bulunmuş, geride 27.000 beyit tutan altı mesnevi ile büyük bir divan bırakmıştır. Son otuz yıl içinde Agâh Sırrı Levend'in şairin üç eserini tanıtan yazıları dışında[1], kaynakların verdikleri çelişkili bilgilerle yetiniliyordu. Levend, aynı dönem şairlerinden Hayâtî'nin iki eserini tanıtarak[2], bunların Rıdvân'ın eserleriyle benzerliklerini de ortaya koymuştur.

Doktora çalışmamız sırasında Ahmed-i Rıdvân'ın ve Hayâtî'nin *İskender-nâme*lerini geniş bir biçimde incelemiştik[3]. Gerek bu

[1] Levend, Ahmed Rıdvan'ın İskender-nâmesi (Türk Dili = TD, S. 3, 1951); Ahmed Rıdvan'ın Leylâ vü Mecnûnu (TD. S. 7, 1952); Ahmed Rıdvan'ın Husrev ü Şîrîn'i (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten = TDAY., 1966).

[2] Levend, Hayatî'nin İskender-nâmesi (TD. S. 4, 1952); Ahmed Rıdvan'ın Husrev ü Şîrîn'i (TDAY., 1966).

[3] Ünver, *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler*, DTCF., basılmamış doktora tezi (1975) no. 205 (= Ünver, *İskender-nâmeler*).

incelememizin sonucu, gerekse iki şairle ilgili araştırmalarımız[4], Ahmed-i Rıdvân'ın hayatı ve eserleri hakkında yeni bilgiler ortaya koymuştur. Aşağıda bu bilgileri sunmaya çalışacağız.

Ahmed-i Rıdvân'ın hayatı

Ahmed-i Rıdvân'ın "Tütünsüz" veya "Bî-duhân" sanıyla anıldığı, son yıllarını Edirne'de geçirdiği, ünlü bir sancakbeyi olduğu ve şairliğiyle tanındığı, tezkirelerin verdiği yetersiz bilgilerden anlaşılmaktadır. Şair hakkındaki araştırmalarımız ve eserlerinden elde ettiğimiz bilgiler, bugüne kadar bilinenleri aşmış olmakla birlikte, onun hayatının tam olarak aydınlandığını söylemek güçtür.

O, H. 907/M. 1502'de tamamladığı *Husrev ü Şîrîn*in baş tarafında gençlik yıllarının geçip gittiğini, bugün yaşlı bir kişi olarak gençlere öğüt verebileceğini bildirmektedir[5]. Ancak *İskender-nâme*sinin "Osmanlı tarihi" bölümünde ve *Divan*ında Moton kalesine sancak diktiğini bildirdiğine göre[6], Moton alındığında (H. 906/M. 1500), şair bir köşeye çekilecek kadar yaşlı ve güçsüz değildir. Yine *Husrev ü Şîrîn*deki:

Velî bir daḫı düşdi câna ġuṣṣa
Kim almışdı gönülden baʿżı ḥıṣṣa

Ki zîrâ ʿömr-i fânînüñ nişâṭı
Çile irincedür ʿayş u nişâṭı[7]

beyitleri, bu tarihlerde Rıdvân'ın kırk yaşının üstünde bulunduğunu düşündürüyor.

Tezkireler onun Edirne'de yerleştiğini bildiriyorlarsa da, memleketi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak şairin Hadım Ali Paşa için yazdığı bir kasidede:

Rây-ı münîre rûşen olsun ki bu faḳîre
Çoḳdan ṣıla olupdur vâcib çü ḥacc u erkân

[4] Ünver, *Ahmed-i Rıdvân Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, basılmamış doçentlik tezi (1982) (= Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*).

[5] Rıdvân, *Husrev ü Şîrîn*, Berlin Staatsbibliothek, Mss. Or. Minutoli 26 (= Rıdvân HŞ.), yk. 6 a.

[6] Ünver, Ahmed Rıdvân'ın İskender-nâmesindeki Osmanlı Tarihi (Nusret-nâme-i Osmân) Bölümü (Türkoloji D., C. VIII, 1979) (= Ünver, Rıdvân'ın Osmanlı Tarihi); *Divan*, TDK. Ktp., B. 32, yk. 325 a-325 b.

[7] Rıdvân, HŞ., yk. 12 a.

Eylerse mihr-i cûdın bu zerreye ᶜinâyet
Derdine derdmendüñ luṭfın ḳılursa dermân

Ohri'yi yâ miṣâlin ᶜarz eyleyüb faḳîre
Cûduñ nesimiyile cûş ide baḥr-ı iḥsân [8]

beyitleriyle, kendisi için sılaya gitmenin hac görevi kadar gerekli hale geldiğini söylemesi ve Ohri ya da benzeri bir yerin sancakbeyliğini istemesi; ayrıca aşağıda sözünü edeceğimiz vakfiyesinde baba adının "ᶜAbdullah" olarak kaydedilmesi, onun devşirme olduğunu gösterir.

H. 888/M. 1483 yılında düzenlenen vakfiyesinde adı Ahmed Beg olarak geçen Rıdvân'ın baba adı da "ᶜAbdullah" olarak anılmıştır. Soyu ve ailesi hakkında başka bilgi edinemediğimiz şairin defterdar olduğunu, Dimetoka'daki Ahmed Fakihlü (öbür adı Eceköy) köyünü evlatlık vakfı yaptığını, aynı vakfiyeden öğreniyoruz [9]. Bu köyün Ahmed Beg'e II. Bayezid tarafından mülk olarak verildiği, durumun H. 890/M. 1485 yılından başlayarak tapu defterine tescil edildiği: "Mülk-i Ahmed Beg defter-dâr-ı köhne. Pâdişâhumuz Sulṭân Bâyezîd Ḫan mülklige virmiş ḥâliyâ mülkiyet üzre taṣarruf olınur ammâ berâtı görülmedi. Ḳarye-i Aḥmed Faḳîh nâm-ı dîger Ece" kaydından anlaşılmaktadır [10].

Öte yandan H. 888/M. 1483 tarihli vakfiyesinde defterdar olduğu bildirilen Ahmed Beg'in, iki yıl sonraki tapu kaydında "eski defterdar" olarak anılmış olması, onun bu görevden ayrıldığını veya azledildiğini gösterir. Şairin Ahmed Paşa'ya nazire olarak yazdığı "Kerem" kasidesinde:

Ben günâh itdüm ise nola günâhum ᶜafv it
Başdan ayağa günâh oldısa ḳul ḳanı kerem

beytiyle II. Bayezid'den özür dilediğine ve:

Ḳâyilem himmetüñ ile ki olam bir segbân
Çünki bârân ile fer bula gülistân-ı kerem [11]

[8] Rıdvân, *Divan*, yk. 332 a ve 331 b'nin kenarında.

[9] M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İst. Ün. Ed. F., İstanbul 1952 (= Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası), Vakfiyeler, s. 280-283.

[10] Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 390; Gökbilgin burada: "ki 889'da Başdefterdar olduğu Sicill'de bildirilen Feylesof-zâde Ahmed Çelebi ile aynı şahıs bulunması muhtemeldir" diyor. Araştırmalarımız sırasında bu tahmini doğrulayacak bir belgeye rastlayamadık.

[11] Rıdvân, *Divan*, yk. 69 a-71 a.

beytiyle de Padişahtan iş istediğine bakılırsa, bir hatası yüzünden defterdarlıktan azledildiği düşünülebilir.

Rıdvân'ı daha sonraki yıllarda sancakbeyi olarak görüyoruz. Başta Sehî[12] olmak üzere Latîfî[13], Hasan Çelebi[14] ve Abdurrahmân-ı Hıbrî[15] onun sancakbeyi olduğunu bildirirler. Şemseddin Sâmî[16]ve Mehmed Süreyyâ[17] da yukarıdakilere uyarak aynı bilgileri verirler. Ancak bu kaynaklar, şairin görev yaptığı yerleri bildirmezler.

Ahmed-i Rıdvân'ı sancakbeyi olarak II. Bayezid'in Moton seferinde görüyoruz. Şair Moton'un alınışında gösterdiği yararlıkları *İskender-nâme*sinde iki kez anıyor. İlkinde:

Kulları saᶜy eylediler bîş ü kem
Muşun'a dikdi velî Rıḍvân ᶜalem[18]

ikincide ise:

Yidi yoldaş ḳalᶜaya çıḳdum revân
Eyledüm kâfirlerüñ ḳanın revân

Saᶜy idüp ol yolda çekdüm çoġ elem
ᶜÂḳıbet burc üstine dikdüm ᶜalem

Gördiler sancaġum anda âşikâr
Leşkerüñ ḫalḳı şıġâr ile kibâr
.....

Gör ḥasûdı nicesi itdi ḥased
Ḳıldı Şâh'a remz idüp ilḳâ-i bed

Aḥmed-i Rıḍvân'ı çün ġamz eyledi
Ḳalᶜaya destûrsuz çıḳdı didi

[12] Sehî, *Heşt-behişt*, İstanbul 1325 (= Sehî, Hb.), s. 36.

[13] Latîfî, *Tezkiretü'ş-şuᶜarâ*, İstanbul 1314 (= Latîfî, Tş.), s. 88.

[14] Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuᶜarâ*, İ. Kutluk, TTK., Ankara 1978, C. I (= Hasan Çelebi, Tş.), s. 149.

[15] ᶜAbdurrahmân-ı Hıbrî, *Enîsü'l-müsâmirîn fî Târîhi Edirne*, DTCF. Ktp., İ. Saib 1/5200 (= Hıbrî, Em.), yk. 69 b.

[16] Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-aᶜlâm*, İstanbul 1306, C. I (= Ş. Sâmî, Ka.), s. 799.

[17] Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1308, C. I (= M. Süreyyâ, SO.), s. 198.

[18] Rıdvân, *İskender-nâme*, DTCF. Ktp., M. Çon B. 20 (= Rıdvân, İ.), yk. 14 b.

Türk Tarih Kurumu

Anuñ içün ḥabbe inᶜâm olmadı
Şâd olup Rıḍvân murâdın bulmadı [19]

diyerek dile getiriyor. Şair bu olayı *Divan*ındaki bir gazelinde de şöyle anlatır:

.....

Muṣun oldı mütûn ehl-i cihâda
Ki her bir burcı oldı ṣanki ṣaḥrâ

Ḳuş uçmaz yirden uçdı geçdi ġâzî
Guzâtuñ pâdişâhı ͜eyler temâşa

Çıḳardı evvelâ sancaġı Rıḍvân
Anı Ḥaḳ eylesün cennetde irżâ

.....

Bunı Şeh gördi oldı şâd u ḫurrem
Didi "el-ḥamdü li'llâhi teᶜâlâ" [20]

Rıdvân, Moton kalesine kendi sancağını diktiğine göre, H. 906/M. 1500 yılında sancakbeyidir. Ancak, nerede sancakbeyi olduğu bilinmemektedir. İ. H. Uzunçarşılı Sinoplu Safâ'î'ye dayanarak, Anadolu beylerbeyi Dâmâd Sinân Paşa kuvvetlerinin kaleye girdiklerini bildiriyor [21]. Öyleyse, bu tarihte Rıdvân Anadolu'da sancakbeyidir.

Öte yandan aynı sefere katılan Lâmiᶜî Çelebi (öl. H. 938/M. 1531-32) olayı şöyle anlatır: "... Bî-icâzet-i sulṭânî hemân bu ilhâm-ı Rabbânî ile vaḳt-i ᶜaṣr idi ki râyât-ı feṯḥ u naṣrı yüridüp ḳalᶜa üzerine depindiler... ve'l-ḥâṣıl burc u bârû üstine müslimînden on on biş bî-kem ü bîş kimse ḫurûc itmemişdi ki küffâruñ cemᶜi müteferriḳ ve zehreleri mütemezziḳ düşdi" [22]. Lâmiᶜî'nin bu sözleriyle Rıdvân'ın anlattıkları arasında büyük bir yakınlık bulunmaktadır [23].

Rıdvân'ın sancakbeyi olarak Anadolu'nun değişik yerlerinde görev yaptığı *Divan*ındaki bazı şiirlerinden anlaşılmaktadır. Şair, bir kasidesinde eski dostları olarak andığı Ali, Mustafa ve Yahyâ paşaların kendisine

[19] Ünver, Rıdvân'ın Osmanlı Tarihi, s. 378-379.

[20] Rıdvân, *Divan*, yk. 325 a-325 b.

[21] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK., Ankara 1975 (3. bs.) (= Uzunçarşılı, OT.), C. II, s. 219.

[22] Lâmiᶜî, *Şevâḳidü'n-nübüvve* Tercümesi, İstanbul 1257, cüz'-i şâmin, s. 42.

[23] Uzunçarşılı, OT., C. II, s. 219'da yazarın Sinoplu Safâ'î'ye dayanarak: "Sultân Bâyezîd şiddetli hücûm emri verdiğinden" demesi Lâmiᶜî ve Rıdvân'ın anlattıklarıyla çelişiyor.

yakınlık göstermediklerini bildirerek padişah II. Bayezid'e şöyle dert yanıyor:

Ḳadîmi dôstlarumdan kime ḳılam feryâd
Kim itmedi birisi ḫâṭır-ı ḥazînüm şâd

Unutdı ḥaḳḳ-ı ḳadîmi meger ʿAlî Paşa
Anuñçün eylemedi eski ḥaḳḳ-ı nânı yâd

Fakîrüñ uḫrevi ḳardaşı Muṣṭafâ Paşa
Olar da virmedi bir dem bu nâ-murâda murâd

Ḫuṣûṣıyile ki paşa-yı kâm-bîn Yaḥyâ
Anuñla daḫı çoḳ idi ḳadîmi ḥaḳḳ-ı vidâd

Ḳamusı añmadılar bu faḳîri şâdiyile
Meger ki gitdi maḥabbet ṭutuldı râh-ı reşâd
.....

Faḳîre Ḳarahiṣâr'uñ livâsı evvelde
Olınmış idi ʿaṭâ bulmış idi dîde güşâd

Teraḳḳiyile Ḥamîd olmış idi sancaḳum
Çü Şeh'den itmiş idüm himmetini istimdâd

Varup murâd ile andan Teke vilâyetine
Bu çâker olmış idüm ol maḥalde ḫâṣ-ı ʿibâd

Ḫużûr-ı ḳalb ile andan varup Ḳaraman'a
Bu bendesini ḳabûl itmiş idi ol Şeh-zâd

Livâ-yı Anḳara olmışdı baʿdehû câhum
Duʿâ-yı devlet iderdüm sürûr ile dil-şâd[24]
.....

Bu kasideden anlaşıldığına göre Rıdvân, 1501 ve 1506 yıllarında iki kez sadrazam olan Hadım Ali Paşa; 1498'de Rumeli Beylerbeyi, 1501'de vezir ve 1511'de sadrazam olan Koca Mustafa Paşa ile Rumeli Beylerbeyi ve Bosna Sancakbeyi olan Yahya Paşa'nın yakın arkadaşıdır. Bunlardan Koca Mustafa Paşa, şairin "uhrevî kardaşı"dır[25]. Ancak şair bunlardan beklediği ilgiyi göremediğinden yakınmakta, hatta onları kıskanmaktadır. Yine bu kasideden, şairin

[24] Rıdvân, *Dîvan*, yk. 346 b-347 b.

[25] Rıdvân, *Dîvan*, yk. 82 b-83 a'daki bir kıt'ada, Mustafâ Paşa için "vezîr-i Şeh" denilmiştir.

Türk Tarih Kurumu

sırasıyla Karahisar, Hamid[26], Teke, Karaman ve Ankara sancakbeyliklerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Karaman'da şehzadeden kabul gördüğünü de bildiriyor ki, bu tarihlerde Şehzade Şehinşeh (öl. 1511) Karaman valisidir[27]. Kasidesinin devamında, padişahın yardımlarını dileyen şair, sözlerini dua ile bitirir.

Ahmed-i Rıdvân'ın II. Bayezid için yazdığı kasidelerin çoğunda bu türlü dileklere rastlıyoruz. H. 907/M. 1502 yılı baharında tamamladığı *Husrev ü Şîrîn*in sonundaki sunuş kasidesindeki:

.....

Şemme-i luṭfuñ yitişdür bendeye kim bu naḥîf
Gûşe-i ġurbetde ḳalmışdur ża'îf ü bî-nevâl

'Ömri vardı başa eyyâmı yitişdi ġâyete
Ġussa-i devrân elinden göñli lîkin pür melâl

Rûmili'nde olınursa bendeye sancaḳ 'aṭâ
İrişe göñli murâda bula şâdî-i viṣâl

.....

Gerçi yoġ idi liyâḳat bendede elṭâfuña
Dâ'imâ cûduñ virüpdür bendeye maḳṣûd u bâl

Umaram bu def 'a da göñlüm bulup maḳṣûdını
Bendenüñ Şeh devletinde bula noḳṣânı kemâl[28].

.....

beyitlerinden şairin, padişahtan önceki lütuflarına ek olarak Rumeli'de bir sancak istediği anlaşılmaktadır. Yine aynı kasidedeki:

Bendeye ol memleketde luṭf olınmışdur mekân
Ârzûsı Rûmili'dür andadur fikr ü ḫayâl

beytinde ise, yukarıda sözünü ettiğimiz tapu kayıtlarındaki Ahmed Fakihlü (Ece) Köyünün anlatılmak istendiği sonucu çıkıyor.

Bütün bu yakarışlarına karşılık, şairin Padişahtan istediğini alıp alamadığını bilemiyoruz. *Divan*ında kimin için yazdığı belli olmayan bir kasidede, zamanın vezirine:

.....

[26] Rıdvân, *Divan* (yk. 72 b-76 a)da biri mesnevi, öbürü de kaside olmak üzere iki şiirle Antalya'yı anlatmaktadır (bu şiirler için bk. Ünver, TD, S. 386, 1984).

[27] Uzunçarşılı, OT. C. II, s. 237-238.

[28] Rıdvân, HŞ., yk. 233 a; aynı kaside *Divan*da da (yk. 332 b-333 a kenarında) bulunmaktadır.

Türk Tarih Kurumu

Düstûr-ı hümâ-rifʿate aḥvâlini ḳâṣır
Bu ṣûret ile ḳaṣdı bu kim eyleye inhâ

Peydâ vü nihânum çü benüm ṭapuña maʿlûm
Aḳrânum içinde neyiçün ben ḳalam ednâ

.....

Deh sâle yaḳındur ki cüdâ bendelerüñden
Bu gûşe-i ġurbetde menem ʿâciz ü tenhâ

Ol bendelerüñ ḫarcıyile ḫarcı faḳîrüñ
Bu kemterüñe virdi bu gün ḳıllet-i dünyâ

Ḳalmadı bu sancaġa gelelden şütür ester
Bâr ile ḫamr ṭaşımadan gördiler îzâ

.....

Ḫâṣṣı Ḳaracaṭaġ imiş evvel bu livânuñ
Anuñla ḳılurmış ümerâ ʿâdetin icrâ

Bu ḥâlet-i ʿacz ile cenâb-ı keremüñden
Şimdi bu faḳîr eyledügi fikr (ü) temennâ

Budur ki ya Ohri ola yâ ḫod bedel-i nîk
Bu çâker içün şarf olına himmet-i ʿulyâ

.....

Bulınmaya gülzâr-ı şenâñ içre ḫoş-elḥân
Bu Aḥmed-i Rıḍvân bigi bir bülbül-i gûyâ [29]

diyerek, önce akranından geride kaldığından yakınıyor. Sonra da on yıldır görev yaptığı yerden şikâyetle, Ohri sancağının kendisine verilmesi için Paşa'nın yardımını istiyor. Şairin memnun olmadığı görev yeri neresidir? Bunu bilemiyoruz. Ancak onun: "Bu livânın ḫâṣṣı eskiden Ḳaracaṭaġ'mış, beyler âdetlerini onunla (onun geliriyle) yerine getirirlermiş" demesinden, sancakbeyi olduğu yerin Karacadağ'a yakın olduğu düşünülebilir. Anadolu'da ve Rumeli'de aynı adı taşıyan iki *Karacadağ*'dan hangisinden söz edildiğini kestirmek güçtür. Ama şair, Ohri sancağını istediğine göre, son görevinin Rumeli'de ve Karacadağ ın ise, o zamanlar Filibe'ye bağlı olan kasaba olduğu ihtiyat kaydıyla söylenebilir. Şairin *Divan*ındaki bir gazelde:

Sulṭân-ı cihân-taḫt (u) şehinşâh-ı cevân-baḫt
Âsûde bu gün ʿadliyile kişver-i Yûnân [30]

[29] Rıdvân, *Divan*, yk. 348 a-348 b.
[30] Rıdvân, *Divan*, yk. 362 a.

demesi de, bu tahmini destekleyecek durumdadır. Ancak, şairin asıl isteği olan Ohri sancağının kendisine verildiği konusunda bilgi bulunmamaktadır.

II. Bayezid'in son yıllarında, Şehzade Selim ile Şehzade Ahmed arasındaki taht mücadelesinde Padişah ve birçok ileri gelenler gibi Rıdvân'ın da Şehzade Ahmed'i tuttuğu, *Heft-peyker* adlı mesnevisini Şehzade Ahmed adına yazmasından anlaşılmaktadır. Sonucun böyle olmaması, Rıdvân'ın durumunu ne ölçüde etkilemiştir, bilemiyoruz. Bununla birlikte, şairin *Divanında* Yavuz Sultan Selim'i öven şiirleri vardır. Ayrıca kendisine II. Bayezid tarafından verilen köyün, Selim zamanında (H. 925/M. 1519 yılında) da "Tütünsüz Ahmed Beg" adına yazıldığına bakılırsa [31], Rıdvân'ın bu durumdan fazla etkilenmediği söylenebilir.

Şair, Yavuz Sultan Selim için yazdığı iki kasidedeu ilkinde:

.....

Dûr itme fakîrüñ naẓaruñdan ki sezâdur
Firdevs-i sarâyuñda çü derbâu ola Rıḍvân

İy şâh-ı cevân-baḫt u cihan-taḫt u felek-cây
Bu bende-i pîrüñ dilini ḳılma perîşân [32]

.....

diyerek, ikincide ise:

.....

Ol sâye-i İlâhî Sulṭân Selîm Şâh'ı
Kim vaṣf ide kemâhî cemᶜ olsa hep efâżıl

.....

İy şehriyâr-ı ᶜâlem muḫtâr-ı âl-i Âdem
Muḫliṣ ḳuluña bir dem luṭf eyleyüp naẓar ḳıl

Ḳapuñ ṭolu niᶜamdur her sâyile neᶜamdur
Ya ben ḳula ne ġamdur kim böyle ḳala ᶜâṭıl

.....

(silik...) Rıḍvân bî-ser ü pâ
(Maᶜ)zûl ḳala ḥâşâ ᶜuzletde şöyle ḫâmil [33]

[31] Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 390.
[32] Rıdvân, *Divan*, yk. 327 b-328 a kenarlarında.
[33] Rıdvân, *Divan*, yk. 328 b-329 b kenarlarında.

beyitleriyle Padişaha yakarıyor. Bu beyitlerden Rıdvân'ın, Yavuz zamanında, hiç olmazsa bir süre açığa alındığını anlamaktayız.

Şairimizin Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki yaşayışı ve görevleri hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak yukarıda adı geçen Ahmed Fakihlü (Ece) Köyü'nün, bu padişah devrinde de (H. 935/M. 1528-29) "Tütünsüz Ahmed Beg" adına yazıldığını göz önünde tutarak, onun bu dönemde de bütünüyle yoksun bırakılmadığını söyleyebiliriz[34].

Öte yandan, Edirneli Sehî'nin onu "Pâdişâh sancağın çeker pek ağır dirliklü beg idi"[35], Latîfî'nin: "Ümerâdandur"[36] ve Hasan Çelebi'nin: "Ümerâ-i pür-ʿunvândan"[37] diyerek anmaları, özellikle Kanunî döneminde yazılmış ilk ikisinin Rıdvân'a değer vermiş olmaları, Yavuz zamanında açığa alınmış olsa bile, Kanunî döneminde Rıdvân'ın yeniden sancakbeyi olduğunu gösterir.

Yine bu tezkirelerde ve Abdurrahmân-ı Hıbrî'nin eserinde[38] Rıdvân'ın Edirne'de yerleştiği bildirilmektedir. Bu bilgiler ışığında şairin, son yıllarını Edirne'de geçirdiğini söyleyebiliriz.

Ahmed-i Rıdvân'ın ölüm yılı hakkında da kesin bir tarih yoktur. Ancak bazı kayıtlara dayanarak onun ölüm tarihi hakkında geniş bir tahminde bulunabiliriz: Yukarıda geçen tapu kaydından H. 935/M. 1528-29 yılında sağ olduğu anlaşılmaktadır. Eserini H. 945/M. 1538-39 yılında tamamlayan Sehî ise, şairi rahmetle anmaktadır[39]. Buradan Rıdvân'ın 1528-29 ile 1538-39 yılları arasında öldüğü sonucuna varıyoruz. Eserini H. 953/M. 1546 yılında tamamlayan Latîfî'nin: "Bu devrde fevt oldı"[40] deyişi de bu düşünceyi doğrulamaktadır. *Hasan Çelebi Tezkiresi*nde[41], *Mecelletü'n-nisâb*da[42] ve *Sicill-i Osmânî*de[43] de Rıdvân'ın Kanunî döneminde öldüğü bildirilmiştir.

[34] Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 390.
[35] Sehî, Hb., s. 36.
[36] Latîfî, Tş., s. 88.
[37] Hasan Çelebi, Tş. C. I, s. 149.
[38] Hıbrî, Em., yk. 69 b.
[39] Sehî, Hb., s. 36.
[40] Latîfî, Tş., s. 88.
[41] Hasan Çelebi, Tş., C. I, s. 149.
[42] Müstakîmzâde Süleymân Sadüddîn, *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Halet Ef. 628, yk. 232 a.
[43] M. Süreyyâ, SO., C. I, s. 198.

Yukarıda gösterdiğimiz bütün yakınmalarına rağmen, şairin sıkıntılar içinde yaşadığını söyleyemeyiz. Daha H. 888/M. 1483 yılında düzenlenen vakfiyesindeki şahitler arasında sadrazamlardan İshak Paşa, ondan sonra sadrazam olan Davud Paşa; bilginlerden Fenârîzâde Ahmed Çelebi, Muslihüddîn-i Kestelî, Hacı Hasanzâde Muhyiddîn Efendi gibi o dönemin önde gelen kişileri bulunan[44]; Sadrazam Hadım Ali Paşa ve Koca Mustafa Paşa ile dostluk ve ahiret kardeşliği gibi ilişkileri bulunan Rıdvân'ın yoksulluk içinde yaşadığı düşünülemez. Onun yakınmalarını maddî sıkıntılarla değil, akranından geri kalmanın verdiği eziklikle açıklamak, daha yerinde olacaktır.

Nitekim eserini H. 1046/M. 1636 yılında tamamlayan Hıbrî, Ahmed-i Rıdvân'ın Edirne'de Ağaçpazarı semtinde medresesi ve türbesi bulunduğunu bildiriyor[45]. Şeyhî Mehmed Efendi, Edirne'deki "Bî-duhân Ahmed Beg" medresesine H. 1065/M. 1655, H. 1084/M. 1673 ve H. 1105/M. 1693 yıllarında yapılan üç atamadan söz eder ki, medresenin bu yıllarda öğretime açık olduğu anlaşılıyor[46]. O. Nuri Peremeci ise: "Ağaçpazarında mezarlığı ve türbesi varmış"[47] diyor.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: Ahmed-i Rıdvân muhtemelen Ohri'de ya da o çevrede doğmuş, devşirme olarak alınıp yetiştirilmiş, XV. yüzyılın ikinci yarısıyla XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, bir ara defterdarlık yapmış, sonra da Anadolu'da ve Rumeli'de değişik yerlerde sancakbeyliği görevinde bulunmuştur. Dimetoka yakınlarındaki Ahmed Fakihlü (Ece) Köyü kendisine II. Bayezid tarafından mülk olarak verilen şair, hayatının son yıllarını Edirne'de geçirmiştir. Elde bulunan altı mesneviden beşini II. Bayezid adına yazan şairin, *Divanını* da bu padişah adına düzenlediği, Yavuz Sultan Selim'le ilgili şiirlerinin sayfa kenarına sonradan değişik bir yazıyla yazılmış olmasından anlaşılmaktadır. Bütün yakınmalarına rağmen, Edirne'de medrese, tekke ve türbe yaptıracak maddî güce sahip olduğu görülen şair, "Tütünsüz" ya da

[44] Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası* (Vakfiyeler) s. 283.

[45] Hıbrî, Em., yk. 16 a ve 69 b.

[46] Şeyhî Mehmed Ef., Vakâyi'u'l-fuzalâ, Süleymaniye Ktp., Murad Molla 940, C. II, yk. 101 a, 126 a ve 270 b.

[47] O. Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, s. 115 ve 177-178 (burada Rıdvân mahlası Hıbrî'ye uyularak Rıdvânî biçiminde yanlış verilmiştir. Ayrıca yazar, Rıdvân'ın II. Murad ve Fatih zamanlarında yaşadığı tahmininde bulunuyor ki, biz bunun yanlış olduğuna inanıyoruz).

"Bî-duhân" sanıyla anılmış olup, 1528-1539 yılları arasında Edirne'de ölmüştür.

Rıdvân-Hayâtî karışıklığının çözümüne doğru

Ahmed-i Rıdvân'ın eserleri hakkındaki ilk bilgiyi Sehî: "Ḫamse-i Niẓâmî'yi Türkîye terceme itmişdür" cümlesiyle verir[48]. Aynı sözleri Hıbrî de tekrarlar[49]. Yukarıda da değindiğimiz gibi Rıdvân'ın eserlerinden üç mesnevi A.S. Levend tarafından tanıtılmıştır[50]. Aynı yazar, Hayâtî adlı şairin *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrîn* adlı mesnevilerini de tanıtarak[51], bu eserlerle Rıdvân'ın aynı adı taşıyan mesnevileri arasında "intihal" derecesine varan bir benzerlik bulunduğunu bildirmişti.

Manzum İskender-nâmeler üzerine hazırladığımız doktora tezinde, Rıdvân ve Hayâtî'nin *İskender-nâme*lerini dikkatle ve oldukça geniş bir biçimde inceleyerek, Rıdvân lehine önemli deliller elde etmiştik[52].

Bu çalışmalarla, Rıdvân'ın *Husrev ü Şîrîn* mesnevisinin başında:

Sözi farḳ eyleyübenin girişdüm
Şeh içün saʿy idüp muḥkem dürişdüm

Didüm evvel *Sikender-nâme*sini
Tamâm itdüm anuñ hengâmesini

İkinci *Leyli vü Mecnûn* maḳâlin
Beyân itdüm ser-â-ser ḳîl ü ḳâlin

Bu defʿa *Ḫusrev ü Şîrîn* diyeyin
Ne deñlü telḫ isem şîrîn diyeyin[53]

diyerek adını saydığı üç mesnevi ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, ne Rıdvân'la Hayâtî'nin *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrîn* mesnevilerinde "intihal" derecesine varan benzerlik açıklanabilmiş, ne de Rıdvân'la aynı yıllarda Edirne'de bulunmuş olan Sehî'nin sözleri değerlendirilebilmiştir. Biz aşağıda bu iki noktayı aydınlatmaya çalışacağız.

[48] Sehî, Hb., s. 36.

[49] Hıbrî, Em., yk. 69 b.

[50] Levend, Ahmed Rıdvan'ın İskender-nâmesi (TD., S. 3, 1951); Ahmed Rıdvan'ın Leylâ vü Mecnûnu (TD., S. 7, 1952), yazar şairin bu eserini "*Arap Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, Ankara 1959 (= Leylâ ve Mecnun Hikâyesi)" adlı kitabında yeniden ele almıştır; Ahmed Rıdvan'ın Husrev ü Şirin'i (TDAY., 1966).

[51] Levend, Hayâtî'nin İskender-nâmesi (TD., S. 4, 1952).

[52] Ünver, *İskender-nâmeler*, s. 341-346.

[53] Rıdvân, HŞ., yk. 10 a-10 b.

Ahmed-i Rıdvân hakkında elde ettiğimiz bilgileri yukarıda vermiştik. Buna karşılık Hayâtî hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Bu kişi hakkında bildiklerimiz, A.S. Levend'in ele geçirip tanıttığı eksik *Hamse* nüshasının[54] incelenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu nüshada *Mahzenü'l-esrâr*, *Heft-peyker*, *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrîn* olmak üzere dört mesnevi bulunmaktadır. Mesnevilerde şairin mahlası "Hayâtî" olarak geçmektedir. Yalnız *İskender-nâme*deki üç beyitte "ʿAbdülhayy"[55], bir beyitte de "Ḳâḍî ʿAbdülhayy"[56] adları bulunmaktadır. Buradan, şairin adı, mahlası ve işi konusunda fikir sahibi olabiliyoruz.

Eksik *Hamse* nüshasındaki ilk mesnevi *Mahzenü'l-esrâr* olup, II. Bayezid'e sunulduğu üç ayrı başlık altında bildirilmiştir[57]. İkinci mesnevi *Heft-peyker*dir[58]. Bu mesnevide önce II. Bayezid övüldükten sonra, Şehzade Selim için övgü var; ancak Selim adı, daha önce yazılıp silinmiş başka bir adın yerine yazılmıştır[59]. Aynı şiirin başka bir beyti de yine böyle değiştirilmiş. Daha sonra gelen kasidede, şehzade adı anılmadan övülüyor ve tahta geçişinin sabırsızlıkla beklendiği bildiriliyor[60]. Daha sonraki bölümde yine Selim'e övgü var; ancak Ahmed adı silinmeden üzerine Selim yazılmış. Eserin sonunda "Ahmed Han" adı vardır[61]. Herhalde müstensih bu adı değiştirmeyi unutmuştur[62]. Üçüncü mesnevi *İskender-nâme*dir. Bu mesnevinin de II. Bayezid adına yazıldığı, eserin başındaki övgüden anlaşılmaktadır[63]. Dördüncü mesnevi *Husrev ü Şîrîn*dir. Başı ve sonu eksik olduğu için, kimin adına yazıldığı anlaşılamıyor[64].

[54] Hayâtî, *Hamse*, Atatürk Üniversitesi Ktp., Levend yazmaları, 369-372 (yazma Levend tarafından tanıtılmıştır. Bkz. TD., S. 4, 1952), aynı yazma içindeki eserlerin ayrı ayrı numaralandırılması doğru olmadığından, biz bu yazmadaki dört mesneviyi 369/1, 2, 3, 4 biçiminde gösteriyoruz.

[55] Atatürk Ün. 369/3, yk. 131 b, 141 b, 144 b.

[56] Atatürk Ün. 369/3, yk. 136 a.

[57] Atatürk Ün. 369/1, yk. 4 a-5 a.

[58] *Heft-peyker*in başka bir yazması İstanbul Ün. Ktp., Ty. 7575 numarada kayıtlı bulunmaktadır. H. 1225/M. 1810 yılında istinsah edilen bu yazma eldeki tarihsiz nüshaya göre oldukça yenidir.

[59] Atatürk Ün. 369/2, yk. 25 a.

[60] Atatürk Ün. 369/2, yk. 25 a-25 b.

[61] Atatürk Ün. 369/2, yk. 65 b.

[62] Bu durum, İstanbul Ün. Ktp., Ty. 7575 nolu yazmada da aynıdır.

[63] Atatürk Ün. 369/3, yk. 67 a.

[64] Atatürk Ün. 369/4. *Husrev ü Şîrîn*in bir yazması da DTCF. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü araştırma görevlisi Hasan Kavruk'ta bulunmaktadır. Boyutları 215 × 145-180 × 100, yaprak sayısı 135 (131. yk. tan sonra ve en sonda eksik var), satır sayısı 23, yazı özensiz nestalik, kâğıt genellikle ay damgalı, söz başları siyah (kimi başlıklar yazılmamış), cildi mukavva (sırtı

Yukarıdaki mesnevilerden edinebildiğimiz bilgilere göre, II. Bayezid adına mesneviler yazan, şiirde "Hayâtî" mahlası kullanan ve kadı olan ʿAbdülhayy adlı kişi kimdir?

A.S. Levend, XVI. yüzyıl tezkirelerinde Hayâtî mahlaslı dört şair bulunduğunu bildirdikten sonra, Fatih devri sadrazamlarından Mahmud Paşa'nın koruduğu, Sehî'de[65] adı geçen Hayâtî'yi aranılan şair olarak gösterir[66]. İlk bakışta yalnızca yaşadığı devir bakımından doğru gibi görünen bu düşünce, *Tezkire*de Hayâtî'nin adından, işinden ve eserlerinden hiç söz edilmediği için inandırıcı değildir. Sehî'nin latîfelerinin hoş, kasidelerinin değerli olduğunu bildirdiği Hayâtî, eldeki dört mesnevinin sahibi olsaydı, herhalde *Tezkire*de bunlar da anılırdı. Yazar, işin bu yönüyle hiç ilgilenmediği gibi, *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı kitabının dizininde, mesnevilerde adı geçen Hayâtî ile tezkirelerde görülen bütün Hayâtîleri aynı maddede toplamıştır[67].

ʿÂşık Çelebi'nin söz ettiği, Lâmiʿî ile çağdaş Semercizâde Seydî Hayâtî adlı şair, tam aranan zaman kesiti içinde bulunmaktadır[68]; fakat öbür özellikleri taşımamaktadır.

Şair *İskender-nâme*nin dört yerinde Hayâtî mahlası yanında ʿAbdülhayy adını kullanmıştır. "Hayy" ve "Hayâtî" kelimelerindeki kök ortaklığı, ʿAbdülhayy adlı şairin Hayâtî mahlasını seçtiğini açıklayıcı mahiyettedir. Bu yüzden biyografik eserlerde yalnızca Hayâtî'yi araştırmak yeterli değildir. Bu kişinin ʿAbdülhayy adını taşıması ve kadı olması da gerekir.

Adı ve mesleği açısından, aranan özellikleri taşıyan bir kişiye ʿÂşık Çelebi'de ve Mecdî'de rastlıyoruz. ʿÂşık Çelebi II. Selim devrinde şair olmadığı halde şiir söyleyenlerden söz ederken: "Evlâd-ı

kahverengi meşin), istinsah tarihi ve müstensihi belli değil. Yazma baştan 1097. beyte kadar Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrîn*inden tamamlanmıştır. Müstensih bunu kenara yazdığı: "Bu makâma kadar Şeyḫî ve bu maḳâm Ḥayâtî (yk. 25 b)" notuyla bildiriyor. Şeyhî'den alınan kısım, F.K. Timurtaş *(Şeyhî ve Husrev ü Şîrîn'i* İstanbul 1980, 2. bs.)ın metnine göre 776-1884. beyitler arasıdır. Atatürk Üu., 369/4 nüshası da baştan eksiktir. Fakat, Şeyhî'den aynen alınmış kısım dikkate alınmazsa, bu nüsha H. Kavruk nüshasından 110 beyit kadar fazladır. 1096 beyti Şeyhî'den aktarılan bu yazmadaki toplam beyit sayısı 5805'tir. Oldukça geç dönemde (XVII-XVIII. yy.) istinsah edildiği kağıdından ve yazısından anlaşılan, mısra ve kelime eksikleri bulunan bu nüsha da, mesnevinin Hayâtî'ye ait olduğunu gösterecek durumda değildir.

[65] Sehî, Hb., s. 69-70.

[66] Levend, Hayatî'nin İskender-nâmesi (TD., S. 4, 1952).

[67] Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK., Ankara 1973, C. I, s. 580.

[68] ʿÂşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, M. Owens, London 1971, yk. 111 a.

Mü'eyyedden ʿAbdülḥayy Çelebi"yi anar ve onun bir beytini verir[69]. Ancak II. Bayezid döneminde mesneviler yazan bir kişinin bu dönemde kadılık yapabilecek durumda bulunması mümkün değildir. Mecdî'de Kanunî devri bilginleri arasında anılan Kadı ʿAbdülhayy'ın ise, şiirle ilgilendiğine dair en küçük bir bilgi bulunmamaktadır[70].

Ahmed-i Rıdvân'ın hayatını anlatırken sözünü ettiğimiz vakfiyede şahitler arasında "e'd-düstûrü'l-ḥaẓîr mesîḥ bin ʿAbdülḥayy" sözleriyle anılan bir kişi vardır[71]. Burada da isim benzerliğinden başka bir yakınlık göremiyoruz.

Bütün araştırmalarımıza rağmen, II. Bayezid ve Şehzade Ahmed adına mesneviler yazan Hayâtî mahlaslı kadı ʿAbdülhayy'ın kimliğini açıklayamıyoruz. Bu durumda, Rıdvân'a hakkını vermek ve intihalde bulunanın ise Hayâtî olduğunu düşünmek pek yersiz olmasa gerek. Hatta biz bu intihalin *Mahzenü'l-esrâr* ve *Heft-peyker* için de geçerli olması gerektiğine inanıyoruz. Bu inancımızı güçlendiren kanıtlar şunlardır.

a. Kaynaklarda mesnevi şairi Hayâtî yoktur

Tezkirelerde, edebiyat tarihlerinde ve öbür biyografik eserlerde adı geçen Hayâtîlerden hiçbirisi hamse ve mesnevi şairi olarak gösterilmemiştir. Bugün, adını yalnızca bu kaynaklardan öğrendiğimiz yüzlerce kayıp eser varken, günümüze kadar gelen dört mesnevinin ve şairinin hiçbir kaynakta anılmaması, bu mesnevilerin gerçek sahibinin Hayâtî olmadığı şüphesini uyandırıyor.

b. Sehî'nin söyledikleri

Buna karşılık, aynı devir tezkirecisi ve şairle aynı şehirde yaşamış olan Sehî, Ahmed-i Rıdvân'ın: "Sâhib-i ḫamse meşnevisin mütetebbiʿ" olduğunu haber vererek, onun bu konudaki ilgisini bildirmiştir. Ayrıca: "Ḫamse-i Niẓâmî'yi Türkîye terceme itmişdür" diyerek Rıdvân'ın hamse sahibi olduğunu haber vermiştir[72].

Ahmed-i Rıdvân'ın *İskender-nâme*de, küçük ayrılıklar dışında adım adım Ahmedî'nin eserini izlediğini göstermiştik[73]. *Leylâ vü Mecnûn*un ise

[69] ʿÂşık Çelebi, aynı eser, yk. 35 a.

[70] Mecdî, *Hadâ'ıku'ş-şakâyık*, İstanbul 1269, s. 505-506.

[71] Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, (Vakfiyeler) s. 283.

[72] Sehî, Hb., s. 36.

[73] Ünver, *İskender-nâmeler*, s. 323-340.

Nizâmî'nin eserinin serbest bir çevirisi olduğu, A.S. Levend'in ve bizim yaptığımız karşılaştırmalardan anlaşılmaktadır [74]. *Husrev ü Şîrîn* mesnevisinde, şairin küçük değişiklikler dışında, esas olarak Şeyhî'nin eserini izlediği de bilinmektedir [75]. Hayâtî mahlası taşıyan *Mahzenü'l-esrâr* ve *Heft-peyker*e gelince: Bu iki mesnevi, Nizâmî'nin aynı adlı eserlerinin çevirisidir. Nizâmî'deki planda hiçbir değişiklik yapılmadan oldukça serbest bir tutumla yapılmış çeviride, yer yer beyit beyit çevrilmiş kısımlar da vardır.

Beş mesneviyi kısaca değerlendirdikten sonra, Sehî'nin Rıdvân'dan hamse sahiplerinin mesnevilerini okuyan ve Nizâmî'nin *Hamse*sini Türkçeye çeviren bir şair olarak söz ettiğini hatırlatıyor ve şöyle diyoruz: Ahmed-i Rıdvân, Nizâmî'nin *Hamse*sini çevirmek istemiş; fakat önce bu *Hamse*deki mesnevilerin Türk edebiyatındaki tanınmış örneklerine yönelmiş, *İskender-nâme* ile *Husrev ü Şîrîn*i bu yolla yazmıştır. Öbürlerini ise, doğrudan Nizâmî'den çevirmeye çalışmış, bunu yaparken de gücü ölçüsünde küçük tasarruflarda bulunmuştur.

c. İki şairin birbirinin aynı olan eserleri

Burada, Rıdvân'la Hayâtî'nin birbirinin aynı olan *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrîn* mesnevilerini mahlas değişiklikleri yönünden inceleyip, bundan çıkan önemli sonuçları sunmaya çalışacağız:

1. *İskender-nâme*deki durum

Hayâtî mahlası taşıyan *İskender-nâme* yazması baştan bir yaprak kadar eksiktir. Bu yazmada baştan 200 beyitlik bir kısım Rıdvân nüshasına göre değişiktir. Şair burada münacat, na't, II. Bayezid'e övgü ve "sebeb-i te'lîf" konularına yer vermiş; kendisinden önce Ahmedî'nin *İskender-nâme* yazdığını bildirerek, kendisinin bu konuyu yeniden kaleme alacağını söylemiştir. Hayâtî nüshasında:

> Geldiler begler mübârek-bâd içün
> Şâh'a sözler söylediler ad içün [76]

beyti, Rıdvân'la olan beraberliğin başladığı beyittir. Bunu izleyen beyitlerde Rıdvân mahlası geçen mısralar, ya değiştirilerek yerine

[74] Levend, Ahmed Rıdvan'ın Leylâ vü Mecnunu (TD., S. 7, 1952); Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 177-195; Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 111-130.

[75] Levend, Ahmed Rıdvan'ın Husrev ü Şirîni (TDAY., 1966); Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 170-187.

[76] Atatürk Ün. 369/3, yk. 68 b, bu beyit mesnevinin 201. beytidir.

Hayâtî mahlası konmuş, ya da çıkartılan kelimenin yeri başka kelimelerle doldurulmuş, yahut da beyit bütünüyle metinden çıkartılmıştır[77]. Hayâtî'ye atfedilen nüshada Rıdvân mahlaslarının metinden çıkarılmasına o derece dikkat edilmiştir ki, Rıdvân kelimesi tevriyeli kullanıldığı yerlerde bile değiştirilmiştir. Bu nüshada Rıdvân mahlası geçen 29 beyitte bunun yerine Hayâtî mahlası, 4 beyitte ʿAbdülhayy adı[78] kullanılmıştır. 25 Beyitte Rıdvân mahlası yerine başka kelimeler konmuş, bu mahlasın geçtiği 10 beyit de metinden çıkarılmıştır. Hayâtî'ye atfedilen nüshada Ahmed-i Rıdvân'ın Moton'a sancak dikişini anlatan beyitler de yoktur. Öte yandan Rıdvân bu olaya yalnız *İskender-nâme*de değil, *Divan*ındaki bir gazelde de değinmiştir[79]. Ayrıca her iki nüshada mesnevi içinde geçen ve yalnızca mahlasları değişik olan gazellerden bazıları, Rıdvân'ın *Divan*ındaki gazellere çok benzemektedir. İki yazma arasında, yukarıda belirtmeye çalıştığımız ayrılıklar dışındaki değişiklikler, aynı eserin iki nüshasında görülebilen nüsha farklarından öteye gitmemektedir. Nüshalardan birinde görülen eksiklik, öbürüyle tamamlanabilmekte, yanlışlar aynı yolla düzeltilebilmektedir.

2. *Husrev ü Şîrîn*deki durum

Rıdvân ve Hayâtî mahlası taşıyan dört *Husrev ü Şîrîn* yazması elde bulunmaktadır. Rıdvân mahlaslı iki yazma yurt dışında[80], Hayâtî mahlaslı iki yazma ise ülkemizdedir[81]. Biz, araştırmalarımızda Rıdvân mahlaslı Berlin yazmasının fotoğrafından yararlanabildik. Gotha yazmasını göremedik. Ancak bu yazmanın katalogdaki tanıtmasından, Berlin yazmasından daha tam olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed-i Rıdvân *Husrev ü Şîrîn*'in sonunda:

> Bu naẓm-ı dil-güşâ çün rişte-i dür
> ʿAdedde altı biñ üç yüz sekizdür[82]

diyerek, eserinin beyit sayısını bildirmektedir. Ancak ne 4946 beyit bulunan Berlin yazması, ne de 5700 beyit bulunduğu bildirilen[83] Gotha yazması bu

[77] *İskender-nâme*deki mahlas değişiklikleri için bkz. Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 36-39.

[78] Levend bu adın iki kez kullanıldığını bildirir (bkz. aynı yazı).

[79] Rıdvân, İ., yk. 349 a-350 a; *Divan*, yk. 325 a-325 b.

[80] W. Pertsch, *Die türkischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha II*, Wien 1864; Pertsch, *Die türkischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1889 (= Rıdvân, HŞ.)

[81] Atatürk Ün. 369/4 ve Hasan Kavruk'taki nüsha.

[82] Rıdvân, HŞ., 232 b.

[83] Pertsch, *Gotha Kataloğu*, s. 173-174.

sayıya ulaşabilmektedir. Öte yandan Hayâtî mahlası taşıyan yazmalarda da eksiklikler bulunmaktadır.

Rıdvân ve Hayâtî mahlaslı yazmalar karşılaştırıldığında, şöyle bir durum ortaya çıkıyor: Rıdvân mahlaslı yazmanın eksiklerini Hayâtî mahlaslı yazma, Hayâtî mahlaslı yazmanın eksiklerini de Rıdvân mahlaslı yazma tamamlamaktadır. Hele kopuklukların bulunmadığı yerlerde yazmalar arasında görülen birlik, *Husrev ü Şîrîn*in iki ayrı şairin eseri olmayıp, birinin kaleminden çıktığını kesinlikle ortaya koyuyor. *İskender-nâme*de olduğu gibi bu mesnevide de mahlasların geçtiği mısra ya da beyitlerde yapılmış değişiklikler[84], *Husrev ü Şîrîn*in de Rıdvân'ın kaleminden çıktığı kanısını uyandırıyor.

Rıdvân ve Hayâtî mahlaslı yazmalardaki kopuklukların birbirini tamamlamasıyla ortaya çıkan metnin beyit sayısı, Rıdvân'ın bildirdiği 6308'e çok yaklaşmaktadır. Hayâtî mahlaslı yazmaların, Rıdvân mahlaslı Berlin yazmasındaki kopuklukları karşılayan bölümlerindeki gazellerden biri aynen, dördü de küçük değişikliklerle Rıdvân *Divanı*nda bulunmaktadır[85]. Bu da görüldükten sonra, eserin Rıdvân tarafından yazıldığı konusunda hiçbir şüphe kalmıyor.

Rıdvân, *İskender-nâme* ile *Rıdvâniyye*de, *Husrev ü Şîrîn* ile *Leyla vü Mecnûn*da aynı vezinleri kullanmıştır. Hayâtî'nin ise Rıdvâniyye ve Leylâ vü Mecnûn adlı mesnevileri yoktur. Aynı vezinle yazılmış olan *İskender-nâme* ile *Rıdvâniyye*yi, *Husrev ü Şîrîn* ile de *Leylâ vü Mecnûn*u, mahlas yerleştirme tekniği yönünden karşılaştırdığımızda ortaya çıkan sonuç, *İskender-nâme*nin ve *Husrev ü Şîrîn*in Rıdvân'a ait olduğunu göstermektedir[86].

ç. Yalnız Hayâtî mahlası taşıyan mesneviler

Yukarıda da değindimiz gibi, Hayâtî mahlası taşıyan eksik *Hamse* nüshasında bulunan *Mahzenü'l-esrâr* ve *Heft-peyker*in başka yazmaları elde bulunmamaktadır. Ancak, bu mesnevilerin de Rıdvân tarafından yazılmış olduğunu gösteren önemli deliller vardır. Şimdi bunları göstermeye çalışacağız:

1. *Mahzenü'l-esrâr*daki durum

Bu mesnevide, Hayâtî mahlasının geçtiği beyitlere baktığımızda, bu mahlasın mısralarda yer alış biçimi, *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrîn*deki

[84] Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 42-44.
[85] Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 145-146, 153.
[86] Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 44-46.

örneklerden farksızdır. Ne var ki, eserin R ı d v â n mahlası taşıyan başka bir yazması bulunmamaktadır.

Müfte'ilün/müfte'ilün/fâ'ilün vezniyle yazılmış olan *Mahzenü'l-esrâr*da H a y â t î mahlası 33 beyitte geçer. Şair mahlasını ya ilk tef'ilenin üçüncü, dördüncü ve ikinci tef'ilenin ilk cüz'üne ya da ikinci tef'ilenin üçüncü, dördüncü ve son tef'ilenin ilk cüz'üne yerleştirebilir. Mesnevideki 33 mahlastan 32'si birinci şekilde, biri de ikinci şekilde yerleşmiştir. Yine bu 33 mahlasın başına, büyük bir çoğunlukla "kul" anlamındaki "bende" ya da "sen de" kelimeleri getirilmiştir. Bunların dışında "belki", "anla", "çünki", "hemçü" kelimeleri ikişer kez; dört yerde de başka kelimeler kullanılmıştır. Aşağıdaki örneklerde, bu doldurma kelimelerin (= haşviyyât) beytin anlamıyla ne ölçüde uyum sağladığını görelim:

Ḳaṭresini cur'a-i 'ummânuñuñ
Ẕerresini mihr-i dıraḫşânuñuñ

Bende Ḥayâtî'ye naṣîb eylegil
Bendeyi sulṭâna ḳarîb eylegil [87].

İkinci beyitte her iki mısraın başında aynı anlamdaki "bende" kelimesinin tekrarlanması bir şair için hoş görülemez. Bizce bu beytin doğrusu şöyledir:

Aḥmed-i Rıḍvân'a naṣîb eylegil
Bendeyi sulṭâna ḳarîb eylegil.

İskender-nâme ve *Husrev ü Şîrîn*de mahlasların nasıl değiştirildiğini gördükten sonra "Hayâtî" mahlasının başındaki "bende"nin kötü bir doldurma olduğunu kabul etmek zorundayız. Başka bir yerde:

Kimsenenüñ mâline olma ḥarîṣ
Geyme ḳışa yiñlü murakka' ḳamîṣ

İster iseñ geçile râh-ı niyâz
Ḳalb-i Ḥayâtî bigi ol pâk-bâz [88]

beyitlerinin sonundaki "kalb-i Hayâtî" yerinde "Ahmed-i Rıdvân" bulunması daha uygundur sanırız. Eserde H a y â t î mahlasının geçtiği bütün mısralar, hiç anlam bozulmadan yukarıda görüldüğü gibi

[87] Atatürk Ün., 369/1, yk. 3 a.
[88] Atatürk Ün., 369/1, yk. 18 a.

değiştirilebilmekte, hatta bu yolla beyitler daha anlamlı olmaktadır. Yine Hayâtî mahlası taşıyan:

Dehn-i Hayâtî şeker-efşân olup
Sözleri çün dürr ile mercân olup[89]

beytinde "dehân = dehen" kelimesinin "dehn" biçiminde zorlanması mahlas değiştirme çabasından başka bir şey olamaz. Aynı vezinle olmamakla birlikte, Rıdvân'ın *İskender-nâme*sindeki:

Aḥmed-i Rıḍvân şeker-güftârdur
Sözleri çün lü'lü'-i şehvârdur[90]

beytini göz önünde tutarak, yukarıdaki beyti:

Aḥmed-i Rıḍvân şeker-efşân olup
Sözleri çün dürr ile mercân olup

biçiminde düzeltmek yerinde olur sanırız.

*Mahzenü'l-esrâr*ın şairi, "Padişah katında yer öpme"[91] başlığı altındaki bölümde:

Bendesiyem ḫâk-i derinde faḳîr
Çâkeriyem bî-kes ü ḫôr u ḥaḳîr

Gerçi ḥaḳîrem bu kemîne ġulâm
Muḫteşemem şimdi emîrü'l-kelâm[92]

diyor. Son beyitteki "emîrü'l-kelâm" tamlaması bize Latîfî'nin Ahmed-i Rıdvân'ı anlatırken: "Gerçi zuʿamâdan idi ammâ kendi zuʿmince emîrü'l-kelâm geçerdi"[93] deyişini hatırlatıyor.

Yine *Mahzenü'l-esrâr*ın baş tarafında şair, Padişaha halini bildirirken:

Şimdi bu devr içre menem ḫvâr u zâr
Gûşe-i ḥasretde ġarîb ü nizâr
.....

[89] Atatürk Ün., 369/1, yk. 8 b.
[90] Rıdvân, İ., yk. 328 b.
[91] Bu başlık Nizâmî'nin bütün mesnevilerinde vardır.
[92] Atatürk Ün., 369/1, yk. 4 b.
[93] Latîfî, Tş., s. 88.

Bilmedi bu ḥâletümi hîç kes
Nâleme bulınmadı feryâd-res

.....

Ḳanḳı dere varacaġum bilmedüm
Ol ḳapuda duracaġum bilmedüm

.....

Ḫâṭıruma düşdi çü fikr-i maḳar
Âyine-i fikrete ḳıldum naẓar

Tâ ki görem nirden ola feṯḥ-i bâb
Âteşüme nice kişi döke âb

.....

Kân-ı ẓafer ṭâliᶜ u baḫtı saᶜîd
Ḫan-ı Sikender'dür ü Şeh Bâyezîd

.....

Yâd-ı vaṭan eyledügince ġarîb
Nâleler itdükce seḥer ᶜandelîb

Ḫan oluban ᶜâleme Şeh Bâyezîd
ᶜÖmriyile devleti olsun mezîd [94]

beyitlerinde sıkıntılarından söz ediyor, gurbette olduğunu söylüyor. Yukarıda şairin hayatından söz ederken, onun birçok şiirinde görev yaptığı yerlerden yakındığını, II. Bayezid'den ve devrinin ileri gelen yöneticilerinden Rumeli'de bir sancak istediğini bildirmiştik. Gerek önce gösterdiğimiz şiirlerdeki dilekler, gerekse buradaki yakarışlar birbirine çok yakındır.

2. *Heft-peyker*deki durum

*Heft-peyker*in Hayâtî mahlası taşıyan iki yazması bulunduğu halde [95], Rıdvân mahlası taşıyan hiçbir yazması yoktur. Bununla birlikte Rıdvân'ın *Husrev ü Şîrîn*de hamse sahibi olmak istediğini söylemesi, *Divan*ında *Hamse* yazdığını bildirmesi, *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrîn*in mahlasları değiştirilerek Hâyâtî'ye mal edilmek istenmesi ve *Sehî Tezkiresi*nde Rıdvân'ın: "Ḫamse-i Nizâmî'yi Türkîye terceme" ettiğinin ifade edilmesi, *Heft-peyker*in de Rıdvân'a ait olduğu düşüncesini

[94] Atatürk Ün., 369/1, yk. 4 a-4 b.
[95] Atatürk Ün,. 369/2; İstanbul Ün. Ktp., Ty. 7575.

güçlendirmektedir. Ayrıca *Mahzenü'l-esrâr* gibi *Heft-peyker*in de Nizâmî den tercüme edilmiş olması bizi bu düşünceye yaklaştırmaktadır.

*Heft-peyker*de 6'sı mesnevi içinde, 9'u da öbür şiirlerde olmak üzere 15 yerde Hayâtî mahlası geçmektedir. *Mahzenü'l-esrâr*da olduğu gibi, buradaki mahlaslar da beyitlerin anlamları bozulmadan Rıdvân'a çevrilebiliyor. Şairin Nizâmî'den ayrılarak her hikâye sonuna eklediği gazeller, Lâtîfî ve Hasan Çelebi'nin dedikleri gibi "mücerred kelâm-ı mevzûn" olmaları bakımından Rıdvân'ın öbür mesnevilerindeki bazı gazellerinden farksızdır.

Mesnevinin baş tarafında bulunan naᶜt:

Sen de iy dil muḥibb-i aḥbâb ol
Hâk-i pây-i Resûl ü aṣḥâb ol

Aḥmed'üñ tâ ki ümmeti olasın
Rûz-ı maḥşer şefâᶜatin bulasın[96]

beyitleriyle bitmektedir. Bu beyitlere dikkat edildiğinde: "Sen de iy dil muhibb-i ahbâb ol" mısraı, sanki "Sen de Rıdvân muhibb-i ahbâb ol" mısraının değiştirilmiş şekli gibi görünüyor. Çünki sonraki beyit dil (= gönül) e değil de, kişiye seslenişi gerektiriyor.

Son olarak *Heft-peyker*de karşılaştığımız bir kelimeye değinmek istiyoruz. Şair mesnevi içindeki hikâyelerden birinde, Beşr adında bir Tanrı adamıyla Müleyhâ adlı felsefeye düşkün bir kişiyi konuşturur. Bu sırada verdiği:

Didi Beşr'e reflḳ-i bî-pervâ
Ol Müleyḥâ imâm-ı sûfestâ[97]

beytinde geçen "sofist" anlamındaki "sûfestâ" kelimesi XV. yüzyılda ender rastlanan bir kelimedir. Bu kelime Rıdvân *Divanı*ndaki bir gazelde:

Rıḍvân şerîᶜatdur çü der ᶜilm-i ḥaḳîḳat şehrine
Aldanma sûfestâ'inüñ bîhûde ḳîl ü ḳâline[98]

[96] Atatürk Ün., 396/2, yk. 24 a-24 b.

[97] Atatürk Ün., 369/2, yk. 47 b.

[98] Rıdvân, *Divan*, yk. 333 b kenarında. Müstensih bu kelimeyi yanlış olarak "şu fistanınuñ" biçiminde yazmıştır.

şeklinde geçer. Ayrıca Ahmed-i Rıdvân'ın Yunan felsefesine değer vermediğini *İskender-nâme*den de hatırlıyoruz[99].

d. Eldeki altı mesneviyi Rıdvân yazmıştır.

Rıdvân mı, Hayâtî mi sorusuna cevap ararken, son sözü söylemeden önce, akla gelebilecek bir nokta üzerinde durmak istiyoruz. Acaba Rıdvân Hayâtî'den intihal etmiş olamaz mı?

İki şairin mahlaslarının geçtiği beyitler dışında tam bir beraberlik gösteren *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrîn*i Rıdvân'ın Hayâtî'den intihal ettiğini düşünelim. Bu düşüncenin gerçek olabilmesi için, Rıdvân'ın iki mesnevideki bütün Hayâtî mahlaslarını değiştirmiş olması, mahlas bulunmayan bazı beyitleri değiştirerek kendi mahlasını eklemesi ve Hayâtî nüshalarında bulunmayan Rıdvân mahlaslı beyitleri metinlere katması gerekir. Halbuki yukarıda her iki mesnevide Hayâtî mahlaslı beyitlerde söyleyiş ve anlam aksaklıklarının bulunduğuna işaret etmiştik. Öte yandan Rıdvân *Husrev ü Şîrîn*in başında *İskender-nâme* ve *Leylâ vü Mecnûn* yazdığını bildirmektedir. Hayâtî'nin böyle bir mesnevisi bulunmadığı gibi, mesnevi yazdığı bile bilinmemektedir. Ayrıca *İskender-nâme*, *Leylâ vü Mecnûn* ve *Husrev ü Şîrîn*deki gazellerden bir bölüğü aynen, bir bölüğü de çok yakın şekilleriyle Rıdvân'ın *Divan*ında bulunmaktadır. Öte yandan, bir süre Rıdvân'la aynı şehirde yaşadığı bilinen Sehî'nin onun hamse sahibi olduğunu haber vermesi, şairi intihal suçundan kurtaran en önemli belgedir.

Ahmed-i Rıdvân, eldeki dört mesnevisinde hamse sahibi olduğunu kesin olarak söylemiyor. Bununla birlikte aşağıda sıralayacağımız hususlar, onun hamse sahibi olduğunu göstermektedir:

Şair *Husrev ü Şîrîn*de hamse sahibi olmak istediğini:

Cihân içre ḳalaydı yâdigârum
Anuñla ḫoş geçeydi rûzigârum

Żarûrî eyledüm Ḥaḳḳ'a niyâzı
Iraġ itdüm göñülden kibr ü nâzı

Didüm iy luṭfı çoḳ raḥmetleri bol
Baña göster keremden "ḫamse"ye yol[100]

[99] Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 85.

[100] Rıdvân, HŞ., yk. 11 b.

beyitleriyle dile getirir. Şair bundan önce *Leylâ vü Mecnûn* ve *İskender-nâme* yazdığını bildirdiğine göre, Sehî'nin sözleri de dikkate alınırsa, bundan sonra da *Mahzenü'l-esrâr* ve *Heft-peyker*i kaleme alacağı tahmin edilebilir.

Şair, *Rıdvâniyye*yi bitirirken de şöyle der:

Minnet-i Ḥaḳ buldı bu naẓm iḫtitâm
Rûḥ-ı ḳudsî didi Rıḍvâniyye nâm

Ger Niẓâmî eyleye cehd-i tamâm
Naẓmına bu resme virmeye niẓâm

Gerçi ki didi Niẓâmî Penc-Genc
Her birinde çekdi yüz biñ dürlü renc

Düşmedi anlar da bu naẓma naẓîr
Oldılar anlar sipâhî bu emîr

.....

Aḥmed-i Rıḍvân ne ḫoş bezm eyledüñ
Sözlerüñ lü'lü'lerin naẓm eyledüñ

Cehd idüp çekdüñ bu yolda derd ü renc
Söyledüñ devrüñde sen de nice genc [101].

Şairin burada kendisini Nizâmî ile karşılaştırıp, "nice genc" söylediğini bildirmesi, onun Nizâmî gibi mesneviler yazdığını gösterir.

Hayâtî'ye atfedilen eksik *Hamse* yazmasındaki *Mahzenü'l-esrâr*ın Rıdvân'a ait oldnğuna inandığımızı daha önce bildirmiş, bu konuda tanıklar göstermiştik. Bu düşüncemizin aksi ortaya konmadıkça eserdeki:

Himmet-i şâh ile çeküp derd ü renc
Nâm-ı şeh içün düzedüp "Penc-Genc" [102]

beyti, Rıdvân'ın hamse sahibi olduğunu göstermeye yetecektir.

Rıdvân'ın hamse sahibi olduğunu gösteren son ve en sağlam tanık ise, *Divan*ındaki bir kasidede bulunmaktadır. Şair bu kasidede övdüğü vezirin adını vermez. Akranından geride kaldığından ve on yıldır bulunduğu sancaktan yakınarak, kendisine Ohri sancağının verilmesine yardımcı olunmasını diler ve:

[101] Rıdvân, Rıdvâniyye, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud 3330 (= Rıdvân, R.), yk. 81 a-81 b.
[102] Atatürk Ün., 369/1. yk. 5 a.

Bu bende-i bî-çâre ḫuṣûṣâ çü Niẓâmî
Rûm içre tamâm eylemişüm "ḫamse-i zîbâ" [103]

beytiyle, Nizâmî gibi bir hamse ortaya koyduğunu bildirir.

Yukarıdan beri sözünü ettiğimiz altı mesnevideki dil ve anlatım benzerlikleri de dikkate alınınca, bu mesnevilerin Rıdvân tarafından yazılmış olduğunda hiçbir şüphe kalmaz. Hayâtî hakkında yeni belgeler ortaya çıkmadıkça, Rıdvân-Hayâtî karışıklığını Hayâtî'nin, Rıdvân'ın mesnevilerini intihal ettiğini göstererek çözümlediğimize inanıyoruz.

Ahmed-i Rıdvân'ın eserleri

Şairin hayatından söz ederken ve Hayâtî'nin intihalini göstermeye çalışırken, mesnevilerinden ve *Divan*ından birçok kez söz etmiştik. Burada ise eserlerini ayrı ayrı ele alıp, kısa tanıtmalar sunmaya çalışacağız.

1. *Divan* [104]

Rıdvân'ın bugüne kadar bilinmeyen eserlerinden biri de *Divan*ıdır. Tezkirecilerden Sehî: "Mesnevîsi ġazeliyyâtına ġâlibdür" [105]; Latîfî: "Ḳaṣâ'id ü eşʿârı ḥadden bîrûndur" [106]; Hasan Çelebi ise: "Eşʿârı egerçi ḥadden bîrûndur" [107] demekle birlikte, onun *Divan*ı olduğunu bildirmezler. Gerçi Latîfî'de yukarıdaki cümleden sonra: "defter ü dîvânınuñ âb-ı rûyı ve cümle-i ebyât u eşʿârınuñ yüzi şuyı budur" cümlesi gelmekteyse de, buradaki "defter ü dîvân" sözlerinin şairin *Divan*ı bulunduğunu anlattığını söyleyemeyiz.

Eser, önce klasik divan tertibi anlayışına uygun olarak düzenlenmiş, ancak sonradan yazılan şiirlerin gelişigüzel eklenmesiyle bu düzen bozulmuştur. Aşağıda *Divan*daki şiirlerin sayılarını verirken aynı nazım şekliyle yazılmış olanları bir araya getireceğiz.

[103] Rıdvân, *Divan*, yk. 348 b.

[104] Rıdvân, *Divan*, TDK. Ktp., B. 32; ölçüleri: 240 × 170-145 × 100, yk.: 370, (sondan eksik, aradan kopmuş ve yerleri karışmış yapraklar var); satır: 11, çift sütun; filigransız, mühreli, kalın kâğıt; sayfalar genellikle yaldız çerçeveli; başlıklar yazılmamış (sonda kenara yazılmış şiirlerden kimilerinin başlıkları var); cilt: Miklepli, mukavva, sırtı ve miklebi kahverengi meşin; yazı: Talik (sonda kenardaki şiirlerde siyakat ve nestalik kullanılmış); istinsah tarihi ve müstensihi belli değil.

[105] Sehî, Hb., s. 36.

[106] Latîfî, Tş., s. 88

[107] Hasan Çelebi, Tş., C. I, s. 149.

Kasâ'id Bölümü

Bu bölümde Rıdvân'ın kasideleri, gazel-i müzeyyel veya kasîde-beçe türünden manzumeleri, gazelleri, mesnevi biçiminde yazılmış manzumeleri, terkîb-i bendleri ve iki kıt'ası bulunmaktadır. *Divan*a sonradan eklenmiş kısımda da bu türden şiirler vardır.

Kasideler: *Divan*da toplam olarak 44 kaside vardır. Bunlardan 27'si padişahlara ve vezirlere yazılmıştır. Padişahlar için yazılmış kasidelerden 13'ünde övülenin adı verilmemiş; 7'sinde II. Bayezid'in, 2'sinde Yavuz Sultan Selim'in adı anılmıştır. Vezirler için yazılmış kasidelerden 1'inde Ali Paşa (Hadım) adı geçmekte, 4'ünde ise isim bulunmamaktadır. Övgü niteliğindeki 9 kasidede ise isim ve unvan bulunmadığından, bu kasidelerin kimler için yazıldığı anlaşılamamaktadır. Bu övgüler dışında 1 münacat, 1 Hz. Hüseyin mersiyesi ile dinî, tasavvufî ve ahlâkî konulu 6 kaside vardır.

Müzeyyel gazeller ve gazeller: *Divan*da kasideler arasında dağınık olarak müzeyyel gazel veya kaside-beçe türünden 7 manzume ile 1'i Farsça 11 gazel vardır. Her iki türden birer manzume II. Bayezid'e övgüdür.

Mesneviler: Kasideler arasında ve sonradan eklenmiş kısımda, mesnevi şekliyle ve değişik konularda yazılmış 7 manzume vardır. Bunlardan biri Farsça olup II. Bayezid için kaleme alınmıştır. Sonradan eklenen kısımda bulunan 1 mesnevide ise Yavuz Sultan Selim övülmektedir.

Terkîb-i bendler: *Divan*da 2'si kasideler arasında, 1'i de sonradan eklenen kısımda olmak üzere 3 terkîb-i bend bulunmaktadır (başlıkları tercî' olarak verilmiştir). Bunlardan birisi II. Bayezid, Birisi Yavuz Sultan Selim için övgü olup, sonuncusu da tasavvufî mahiyettedir.

Kıt'alar: Kasâ'id bölümünde kıt'a kafiyesiyle yazılmış iki manzume vardır. Şair buulardan birisinde kendisinden söz eder. Öbüründe ise Mustafa Paşa (Koca)'yı över.

Gazeliyyât bölümü

*Divan*ın mürettep kısmında yerleri karışmış ve kopmuş yapraklar vardır. Bu yüzden, bazı gazellerin kaybolduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sonradan yazılmış yapraklarda ve bunların kenarında da gazeller bulunmaktadır. *Divan*da bulunan gazellerin toplam sayısı ise 903'tür. Bunlardan 1'i Arapça, 9'u da Farsçadır.

Müstezâd: Sonradau yazılmış kısımda sayfa kenarında 1 müstezâd vardır.

Mukatta'ât ve ebyât bölümü

Rıdvân *Divanı*nın önceden tertip edilmiş kısmında gazeliyyattan sonra kıt'alar, müfredler ve matla'lar gelmektedir.

Kıt'alar: Bu bölümde beyit sayıları değişik ve birisi Farsça olmak üzere 74 kıt'a vardır. Bunlardan son ikisi muammâdır.

Beyitler: Bu bölümde matla' ve müfred olmak üzere 68 beyit vardır.

Eldeki *Divan* yazmasının Rıdvân'ın bütün şiirlerini kapsadığı söylenemez. Şairin *Câmi'u'n-nezâ'ir*de gördüğümüz bir gazeli ile[108] Latîfî ve Hasan Çelebi tezkirelerinde[109] örnek olarak verilen beyitler de *Divan*da yoktur. Ayrıca, değişik mecmualarda karşılaştığımız "Kasîde-i Bür'e Tercümesi" de[110] şairin *Divanı*nda buluumayan şiirlerindendir.

2. İskender-nâme[111]

İran edebiyatında manzum İskender hikâyesi ilk olarak Firdevsî'nin *Şâh-nâme*sinde yer almıştır. Bunu Nizâmî'nin *Şeref-nâme* ve *İkbâl-nâme* adlı mesnevileri izler. Emîr Husrev-i Dihlevî *Âyîne-i İskendert* adlı mesnevisinde İskender konusunu işlemiştir[112]. İran edebiyatında bu kouuyu manzum olarak anlatan birçok şair vardır. Ancak yukarıda adı geçenler dışındaki eserlerin, Anadolu'da yazılmış İskender-nâmeler üzerinde etkileri olmamıştır.

Anadolu'daki ilk *İskender-nâme* ise Ahmedî tarafından yazılmıştır[113]. Ahmedî'nin eseri vezni, düzeni, değişik konulara yer verişi ve ele aldığı konuların işlenişi bakımından İran edebiyatındaki örneklerden oldukça farklı, orijinal bir mesnevidir. Kaynaklarda Figânî-i Karamânî veya Figânî-i Kadîm adıyla anılan şairin de *Şâh-nâme* vezniyle bir *İskender-nâme* yazdığı bildirilmekte ise de[114] bu eser elde bulunmamaktadır.

[108] Hacı Kemâl, *Câmi'u'n-nezâ'ir*, Bayezid U. Ktp. 5782, yk. 428 b (kenarında).

[109] Latîfî, Tş., s. 88; Hasan Çelebi, Tş., C. I, s. 149.

[110] Rıdvân, *Kaside-i Bür'e Tercümesi*, Süleymaniye Ktp., Fatih 5427, yk. 104 b-106 b; Lâleli 3733, yk. 131 b; 133 b; Lala İsmail 728, yk. 36 b 39 a (kitaplık kataloğunda bu nüsha "Kasîde-i Medh-i Nebî" adıyla gösterilmiştir); A.S. Levend bu manzumenin bir yazmasını F. Bilge'de gördüğünü bildiriyor (TD., S. 3, 1951).

[111] Rıdvân, İ., ölçüleri: 270 × 180-170 × 115; yk. 390 (eksik yapraklar var); satır: 11; yazı: Harekeli nesih; yaldız çerçeveli; başlıklar yaldızla yazılmış; istinsah tarihi ve müstensihi belli değil. Eksik ve karışık sayfalar Hayâtî'ye atfedilen nüsha (Atatürk Üu., 369/3)dan tamamlanabiliyor.

[112] Bkz. Ünver, *İskender-nâmeler*, s. 11-24; Ünver, *Ahmedî İskender-nâme İnceleme-Tıpkıbasım*, TDK., Ankara 1983 (= Ünver, *Ahmedî İ.)*, s. 9-12.

[113] Ünver, *Ahmedî İ*, s. 9-27.

[114] Ünver, *İskender-nâmeler*, s. 321-322.

Çağatay edebiyatında Ali Şîr Nevâ'î'nin *Sedd-i İskendert* adıyla kaleme aldığı mesnevi, bu türün en başarılı örneklerinden biridir[115].

Ahmed-i Rıdvân'ın ilk mesnevisi *İskender-nâme*dir. Bunu şairin *Husrev ü Şîrîn* mesnevisinin başındaki ifadesinden anlıyoruz. Ayrıca şair, eserinin sonunda "Târîh-i İskender-nâme" başlığı altında:

Düşdi târîḫi bu mıṣra' ḳıl şumâr
Ḳala benden ṣoñra 'âlî yâdigâr[116]

beytiyle bitiş tarihini bildirmektedir. İkinci mısraın hesabıyla çıkan tarih H. 904 yılıdır. Şair:

Âḫıriyidi cumâẕînüñ tamâm
Ḫayr ile buldı bu naẓmum iḫtitâm[117]

beytiyle de bitirdiği ayı bildiriyor. H. 904 yılının bu ayı M. 1499 yılına rastlar.

*İskender-nâme*de bir tarih beyti daha vardır. Bn tarih, İskender'le Sîstân hükümdarı Zeresb'in kızı Gülşâh arasındaki aşkın anlatıldığı bölümün sonundadır.

Nâme-i ḫurşîdi aḫter yazmışam
Lâcerem târîḫin aḫzer dimişem[118]

beytindeki "aḫzer" kelimesinin hesabı H. 909/M. 1503-4 yılını karşılar. Eserdeki "Osmanlı Tarihi" bölümünde, H. 904'ten sonraki tarihî bir olay da yer almaktadır. Daha önce de bildirdiğimiz gibi, Moton'un alınışı H. 906/M. 1500-1 yıllarına rastlar. Rıdvân *İskender-nâme*de üç yerde Moton'un alınışından söz etmiş ve kaleye sancak diktiğini bildirmiştir[119].

A.S. Levend, *İskender-nâme*nin Osmanlı tarihi bölümünde adı geçen Moton adasının H. 906'da alındığını bildirerek eserin sonundaki H. 904 tarihinin eksik düşürüldüğünü öne sürmüştür[120]. Bu yanlış bir düşünce değildir. Ancak biz, Rıdvân'ın Osmanlı tarihini veya bu bölümdeki son

[115] Levend, *Ali Şir Nevaî*, TDK., C. I, Ankara 1965, C. III, Ankara 1967.
[116] Rıdvân, İ., yk. 387 b.
[117] Rıdvân, İ., yk. 387 b.
[118] Rıdvân, İ., yk. 90 a.
[119] Rıdvân, İ., yk. 14 b, 224 a, 349 a-350 a.
[120] Levend, Ahmed Rıdvân'ın İskender-nâmesi (TD., S. 3, 1951)

Türk Tarih Kurumu

olayları esere sonradan eklediğini sanıyoruz. Aynı şekilde, İskender'le Gülşâh'ın aşklarını anlatan bölümün veya bu bölümdeki tarih beytinin de esere sonradan katıldığı söylenebilir. Çünkü şair, H. 907/M. 1502'de bitirdiği *Husrev ü Şîrîn* mesnevisinin başında önce *İskender-nâme* sonra da *Leylâ vü Mecnûn* yazdığını bildirmektedir [121] ki, buna göre *İskender-nâme* sonunda bulunan H. 904/M. 1499 tarihini doğru olarak kabul etmek yerinde olur. Mesnevide bu tarihten sonraki olayları anlatan beyitler esere sonradan eklenmiştir. Ridvân'dan önce *İskender-nâme* yazan Ahmedî'nin de sonraki yıllarda yaptığı eklemelerle eserini genişlettiğini biliyoruz [122].

Ridvân, *İskender-nâme*yi II. Bayezid için yazdığını eserin başında:

Kim durur dir iseñ ol şâh-ı saʿîd
Ḫan-ı ʿâlî-ḳadr Sulṭân Bâyezîd [123]

beytiyle, sonunda da:

Pâdişâh-ı ġâzi Sulṭân Bâyezîd
Devletini Kirdgâr itsün mezîd [124]

beytiyle bildirir.

Ridvân'ın *İskender-nâme*de vezin ve beyit sayısı yönünden Ahmedî'ye uyduğu görülmektedir. Eser remel bahrinin fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Şair mesnevinin kaç beyit olduğunu açıklamamıştır. Eldeki yazmada görülen eksiklik ve kopukluklar, Hayâtî'ye atfedilen nüshadan [125] tamamlandıktan sonra *İskender-nâme*nin beyit sayısının 8300 beyti bulduğu görülmektedir.

*İskender-nâme*nin konusu, Makedonyalı Büyük İskender'in efsaneleşmiş hayatıdır. Eserde onun hayatı, seferleri ve düşünürlerle ilişkisi tarihî gerçeklere bağlı kalınmadan anlatılmış, okuyucuya ansiklopedik bilgiler verilmiştir.

Ahmed-i Ridvân'ın bu mesneviyi, Ahmedî'nin aynı adlı mesnevisinden yararlanarak yazdığını A.S. Levend açıklamış [126], iki

[121] Ridvân, HŞ., yk. 10 a-10 b.
[122] Ünver, *Ahmedî İ.*, s. 13-15.
[123] Ridvân, İ., yk. 13 b.
[124] Ridvân, İ., yk. 389 b.
[125] Atatürk Ün., 369/3.
[126] Levend, Ahmed Ridvân'ın İskender-nâmesi (TD., S. 3, 1951).

mesneviden seçilen birkaç parçayla benzerlikleri göstermeye çalışmıştır. Doktora çalışmamızda iki eser arasındaki benzerlikleri ve ayrılıkları daha geniş bir biçimde ortaya koymuştuk [127]. İki mesnevi arasındaki belli başlı ayrılıklar şöyle sıralanabilir:

a. İskender'e "Zülkarneyn" sanının verilişi konusundaki söylentilere, Rıdvân bir yenisini eklemiştir.

b. Feylekûs'un ölmeden önceki vasiyetiyle tahtını İskender'e bırakması Ahmedî'de yoktur.

c. Ahmedî'de, Yunan düşünürleri âlemin esas maddelerini İskender'in sorusu üzerine anlatırlar. Rıdvân'da ise İskender düşünürlere bu konuda değil, Tanrı'nın birliği konusunda soru sorar.

ç. İskender le Gülşâh arasındaki aşkı anlatırken Rıdvân küçük değişiklikler yapmıştır. Özellikle hikâyenin sonundaki kavuşma sahnesinin Rıdvân'da açık saçık (= perde-bîrûn) bir biçimde anlatılmış olması önemli bir ayrılıktır. Bu bölümün beyit sayısı Ahmedî'de 605 iken Rıdvân'da 692'dir.

d. Rıdvân mesnevi içinde değişik yerlerde ve değişik vezinlerle gazeller vermiştir ki, Ahmedî'deki gazellerden vezin ve sayı olarak oldukça farklıdır.

e. Cihan tarihi bölümünde İskender'den önceki hükümdarları Ahmedî'de Aristo anlatır. Rıdvân'da ise bu bölüm Eflâtun'un dilinden verilmiştir. Her iki şairde de Hızır dilinden anlatılan İskender'den sonraki hükümdarlar, Rıdvân'da önemsiz takdim-tehirlerle verilmiştir. Rıdvân'da gördüğümüz küçük bir ayrılık ise, Celâyiroğullarından Sultan Ahmed'in Timur tarafından öldürüldüğünün bildirilmesidir. Halbuki Ahmedî bu hükümdarın Tebriz üzerine yürürken, oranın emiri Kara Yusuf tarafından öldürüldüğünü bildirir ki, doğrusu da budur.

f. Osmanlı tarihinde iki şairin yaşadığı dönemlerin ayrı oluşundan doğan farklılığı tabiî görmek gerekir. Her iki metin de yayımlandığı için burada üzerinde durmuyoruz [128].

g. Öleceğini konuşan ağaçtan öğrenen İskender'in dilinden Ahmedî'dekinden farklı olarak, Rıdvân'da yedi beyitlik gazel biçimiude bir mersiye vardır.

[127] Ünver, *İskender-nâmeler*, s. 331-340.

[128] N.S. Banarlı, Dâsitan-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman ve Cemşîd ve Hurşîd Mesnevisi (Türkiyat Mecmuası VI. cildinden ayrıbasım, 1939); Ünver, Rıdvân'ın Osmanlı Tarihi (Türkoloji D., C. VIII, 1979).

ğ. İki şair arasında İskender'in ölümünü anlatırken ve onun hükümdarlık süresini verirken küçük ayrılıklar bulunmaktadır. Ahmedî, İskender'in yirmi yaşında hükümdar olduğunu ve on dört yıl hüküm sürdüğünü söyler. Buna karşılık Rıdvân, İskender'in on iki yaşında hükümdar olup yirmi yıl hükümdarlık ettiğini bildirir. Ahmedî'de İskender'in cesedi başında ibret verici konuşmalar yapan on altı düşünür verilmiş, buna karşılık Rıdvân yalnız Solun adlı düşünürü konuşturmuştur.

Yukarıda göstermeye çalıştığımız küçük ayrılıklar dışında, Rıdvân'ın eserindeki en önemli fark, I. Mehmed'den başlayarak II. Bayezid döneminin bazı olaylarını da içine alan Osmanlı tarihi bölümündedir.

3. Leylâ vü Mecnûn[129]

Leylâ vü Mecnûn, başlı başına bir mesnevi olarak ilk kez Nizâmî tarafından yazılmıştır[130]. Gerek bu konudaki ilk mesnevi olması, gerekse konunun işlenişinde şairin gösterdiği başarı dolayısıyla Nizâmî'nin eseri İran ve Türk edebiyatlarında son derece etkili olmuştur. İran edebiyatında Emîr Husrev-i Dihlevî'den[131] başlayarak Câmî[132], Mektebî, Hâtifî ve başka şairler[133] bu konuyu mesnevi biçiminde işlemişler, bunlardan bazıları bu türde mesnevi yazan Türk şairlerini de etkilemiştir. Anadolu dışındaki Türk şairlerinden Ali Şîr Nevâ'î de *Leylâ vü Mecnûn* yazmıştır[134]. Nevâ'î, öbür mesnevilerinde olduğu gibi *Mecnûn u Leylî*de de orijinal bir eser ortaya koymayı başarmış, bu konuyu kendisinden sonra işleyen Türk şairleri üzerinde etkili olmuştur. Anadolu'da Ahmed-i Rıdvân'dan önce *Gülşen-i Uşşâk* adıyla Şâhidî'nin[135] ve Hamdullah Hamdî'nin[136] *Leylâ vü Mecnûn* yazdıkları kesin olarak bilinmektedir.

[129] Rıdvân, *Leylâ vü Mecnûn*, Atatürk Ün. Kıp., A.S. Levend yazmaları 414 (= Rıdvân LM.); Levend bu yazmayı tanıtmıştır (TD., S. 7, 1952); Levend, *Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi* adlı kitabında (s. 177-195) eserin kısa bir özetini vermiş, öbür hikâyelerle karşılaştırmıştır.

[130] Nizâmî, *Külliyât-ı Hamse-i Nizâmî-i Gencevî*, Tehrân 1351 (= Nizâmî, *Külliyât*), s. 425-598.

[131] Emîr Husrev, *Mecnûn u Leylî*, Tâhir Ahmedoğlu Muharremof, Moskova 1964.

[132] Câmî, *Heft-evreng-i Câmî*, Aka Murtezâ Müderris-i Gîlânî, Tehrân tarihsiz 2. bs. (= Câmî, *Heft-evreng*), s. 749-910.

[133] Mektebî, Hâtifî ve öbür şairlerin Leylâ vü Mecnûnları için bkz. Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 11-100.

[134] Levend, *Ali Şir Nevaî*, TDK., C. III, Ankara 1967; Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 133-147.

[135] Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 108-132.

[136] Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 160-176.

Rıdvân'la aynı dönemde yaşayan şairlerden Behiştî'nin[137] de II. Bayezid adına *Leylâ vü Mecnûn* yazdığı bilinmektedir.

Ahmed-i Rıdvân'ın *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin tek yazması bilinmekte, bu yazmanın da baştan, sondan ve ortalardan eksik olduğu görülmektedir. Yazmaya dağılmadan önce verildiğini sandığımız yaprak numaralarına bakarak, tamamının 200 yaprak kadar olduğunu tahmin ediyoruz. Baştan ve sondan kopan yapraklarda eserin telif tarihi, sebeb-i telif bölümü ve sunulduğu kişi hakkında bilgiler bulunması beklenirdi. Ne yazık ki bu bilgileri bulamıyoruz.

Eldeki yazmada, şairin bu mesneviyi hangi tarihte yazdığını bildiren beyit bulunmamaktadır. Levend, *Leylâ vü Mecnûn*un Rıdvân'ın ilk eseri olduğunu bildirmişse de[138], sonradan *Husrev ü Şîrîn*i tanıtırken bu hükmün yanlış olduğunu görmüş, fakat bu yanlışlığı düzeltmemiştir. Şair *Husrev ü Şîrîn*e başlarken, daha önce *İskender-nâme* ve *Leylâ vü Mecnûn* yazdığını bildirmiştir. *İskender-nâme*nin yazılışı H. 904/M. 1499, *Husrev ü Şîrîn*inki ise H. 907/M. 1502 olduğuna göre, *Leylâ vü Mecnûn*un yazılış tarihi 1499-1502 yılları arasındadır.

*Leylâ vü Mecnûn*un tek yazması eksik olduğundan, mesnevinin kime sunulduğunu da açıkça göremiyoruz. Şairin:

Şeh-i gîtî-sitân u ḫusrev-i Rûm
Seḫâ deryâsı içre dürr-i manẓûm

Eger nuṣret dilerseñ sîm ü zer vir
Dırahṭı ʿadl ü iḥsânuñ şemer vir

Gel iy vîrâneye râġıb cihân-dâr
Fenâ iḳlîmine ṭâlib cihân-dâr

Bu miḥnet-ḫânedür bundan güẕer ḳıl
Bunuñ dâm-ı belâsından ḥaẕer ḳıl[139]

beyitleriyle seslendiği hükümdar, yukarıdaki tarih göz önünde tutulursa, II. Bayezid'den başkası olamaz.

*Leylâ vü Mecnûn*un beyit sayısı hakkında da kesin bir bilgi edinemiyoruz. Eldeki yazmada 11 satırlık 152 yaprak bulunmaktadır. Yazmaya yaprakları

[137] Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 148-159.

[138] Levend, Ahmed Rıdvan'ın Leylâ vü Mecnun'u (TD., S. 7, 1952).

[139] Rıdvân, LM., yk. 115 b-116 a.

kopup dağılmadan önce verildiğini sandığımız numaralar 188'de sona ermektedir. Bu yapraktan önce hikâye bitmiş, şair bir ermişin Leylâ ile Mecnûn'u cennette gördüğünü anlatmaya geçmiştir. Buna göre yazmanın 200 yaprak kadar olduğu ve mesnevide yaklaşık 4000-4250 beyit bulunduğu tahmin edilebilir.

Rıdvân, *Leylâ vü Mecnûn*u hezec bahrinin mefâ'îlün/mefâ'îlün/fa'ûlün vezniyle yazmıştır. Halbuki şairin örnek aldığı ve yer yer tercüme ettiği Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn*u aynı bahrin mef'ûlü/mefâ'ilün/fa'ûlün kalıbıyla yazılmıştır. Rıdvân mesnevi içinde verdiği gazelleri de aynı vezinle yazmıştır.

Mesnevinin konusu Âmir kabilesinden Kays (= Mecnûn)'la Necd kabilesinden Leylâ arasında geçen aşktır[140]. Rıdvân'ın bu mesneviyi Nizâmî'nin aynı adlı eserinden tercüme ettiği anlaşılıyor[141]. Ancak şair Nizâmî'deki olaylardan bazılarını atarak, Nizâmî'de bulunmayan bazı ayrıntıları eserine katmış, ikinci planda kalan kimi kahramanların adlarını değiştirmiştir. Böylece şair eserine orijinal bir görünüş vermeye çalışmış; fakat tercüme görünümünden kurtaramamıştır.

Aşağıda Rıdvân'ın *Leylâ vü Mecnûn*unda, Nizâmî'nin eserine göre değişik olan noktaları gösteriyoruz.

Rıdvân'da bulunmayan olaylar: Mecnûn'un Leylâ'nın çadırına girmesi; Mecnûn'un karga ile konuşması; Leylâ'nın İbni Selâm'la evlendirilmesi, onun evine gelin gitmesi, fakat İbni Selâm'dan uzak yaşaması ve İbni Selâm'ın ölümü üzerine iki yıl yas tutması; Leylâ'nın mezarına kapanıp ölen Mecnûn'un cesedinin bir yıl öylece kalması; Zeyd'in Mecnûn ile Leylâ'nın mezarları başında her gün şiir okuması.

Nizâmî'de bulunmayan olaylar: Mecnûn'un doğuştan güzellere tutkun olduğu; Mecnûn'un kör dilenci kılığına girerek Leylâ'yı görmeye gitmesi; babasının Mecnûn'u şeyhe götürüp okutmak istemesi; Mecnûn'un, keseceği serviyi bahçıvandan satın alması.

Rıdvân'ın yaptığı küçük değişiklikler ve eklemeler: Leylâ'nın yazdığı mektupları güvercinle Mecnûn'a yollaması; Leylâ ve

[140] *Leylâ vü Mecnûn*un özeti Levend tarafından verilmiştir (TD., S. 7, 1952); Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 177-195. Eserin daha geniş özeti için bkz. Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 89-109.

[141] Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 112-130 (İki şairin eserlerinden alınan bölümler bütün olarak karşılaştırılmıştır).

arkadaşlarının gezintileri sırasında birkaç günlük işret meclisi kurmaları; Leylâ'yı İbni Selâm'la evlenmeye razı etmek için kadı ve müftünün de gelmeleri; Leylâ'nın kabilesine karşı savaşan Nevfel'in ilk savaşında, bir ihtiyarın araya girerek barışı sağlaması; Leylâ'nın ölümü üzerine kabilesinin yas tutması [142].

Rıdvân'da adları değişen kişiler: Nizâmî'de Selîm-i Âmirî olarak anılan Mecnûn'un dayısı Rıdvân'da Halîm olarak anılmıştır. Mecnûn'un şiirlerini Bağdat'ta duyarak, Mecnûn'u arayıp bulan kişinin adı Nizâmî'de Selâm-ı Bağdâdî iken, bu ad Rıdvân'da Müslim olmuştur. Rıdvân'da mesnevinin sonunda Zeyd adıyla karşımıza çıkan kişi de bu kişidir. Çünkü Rıdvân'ın eserinde Zeyd adıyla daha önce hiç karşılaşmıyoruz. A.S. Levend Zeyd'le ilgili olayların, eserin kopmuş sayfaları arasında bulunabileceğini bildiriyor [143]. Halbuki Mecnûn, daha önce tanıdığı bu kişiye varını yoğunu vererek onu Bağdat'a gönderiyor. Olay Nizâmî'de de böyledir. Eserin sonunda beklenmedik bir sırada karşımıza çıkan, Mecnûn'un "yine niye geldin?" sorusunu yönelttiği bu kişi Müslim'dir. Rıdvân, Nizâmî'nin eserine sonradan yapılmış eklemelerden aldığı Zeyd ile Zeyneb hikâyesindeki kahramanların adını Âmir ve Esmâ olarak değiştirmiştir. Bize göre, Bağdatlı Müslim'in eserin sonunda Zeyd olması da, şairin daha önce değiştirdiği Zeyd adını dalgınlıkla Müslim yerine kullanmış olmasındandır.

Nizâmî ve Rıdvân'da ortak olan bölümlerin karşılaştırılmasından çıkan sonuç şudur: Rıdvân bu bölümlerde Nizâmî'yi doğrudan tercüme yoluna gitmemiş, hikâyeye bazı olaylar eklemiş, bazılarını da çıkarmıştır. Şairin Nizâmî'yi beyit beyit tercüme etmeye çalıştığı yerler de vardır, ancak başarılı olduğu söylenemez. Bazı beyitlerin tercümeleri birbirini karşılarken, bazı beyitler iki beyitle tercüme edilmekte, bazıları ise Nizâmî'deki bir mısraı karşılamaktadır. Rıdvân, tercüme ettiği bölümlere kendisinden beyitler eklerken olayların akışını ve hikâyenin yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Nizâmî'den ayrı bir vezin kullanan ve küçük değişiklikler yapan Rıdvân'ın bu davranışlarını mesnevisine telif özelliği kazandırma çabası olarak görüyoruz.

[142] Yukarıda üç bölüm halinde verdiğimiz ayrılıklar, büyük bir çoğunlukla Levend tarafından da gösterilmiştir. Bkz. *Leylâ ve Mecnun Hikâyeleri*, s. 190-191.

[143] Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyeleri*, s. 191.

4. *Husrev ü Şîrîn*[144]

Sâsânî hükümdarlarından Husrev'in padişahlığı ve Şîrîn le olan ilişkisi *Şâh-nâme*de anlatılmış olmakla birlikte[145], bu konuyu bir aşk hikâyesi olarak işleyen yine Nizâmî'dir. O, *Şâh-nâme*deki tarihî olayların herkesçe bilindiği noktasından hareketle, Husrev'in aşkını odak noktası olarak almış, kahramanın öbür yönleri üzerinde fazla durmamıştır[146]. Nizâmî'nin *Husrev ü Şîrîn*i İran edebiyatında olduğu kadar Türk edebiyatında da etkili olmuştur.

İran edebiyatında Nizâmî'den sonra Husrev-i Dihlevî *Şîrîn ü Husrev* adlı mesnevisini yazmıştır[147]. Başka birçok İran şairi de bu konuyu işlemiştir[148]. Ancak öteki şairlerin Türk edebiyatındaki Husrev ü Şîrîn hikâyeleri üzerinde etkili olduğu söylenemez. Çünkü bu türün Anadolu'daki ilk örneklerinde Nizâmî'ye uyulmuştur.

Husrev ü Şîrîn Anadolu dışındaki Türk şairlerinin mesnevilerine de konu olmuştur. Bunlardan ilki Kutb'un *Husrev ü Şîrîn*idir[149]. Kıpçakça yazılan bu eserde şair konu ve vezin bakımından Nizâmî'yi izlemiş, kendi gücünü göstermek için küçük değişiklikler yapmıştır[150]. Anadolu dışındaki ikinci örnek Nevâ'î'nin *Ferhâd ü Şîrîn*idir[151]. Nevâ'î, daha kahramanları seçerken Nizâmî'den ayrılmıştır. Nizâmî'de hikâyenin ikinci dereceden kahramanı olan Ferhâd, burada birinci plandadır. *Ferhâd ü Şîrîn*in Anadolu'da etkili olduğu kesindir[152]. Ancak Anadolu'daki ilk Husrev ü Şîrîn hikâyeleri Nevâ'î'nin eserinden önce yazılmıştır.

Anadolu'da Ahmed-i Rıdvân'dan önce Husrev ü Şîrîn yazan iki şair tanıyoruz: Fahrî ve Şeyhî. H. 768/M. 1367 yılında tamamladığı

[144] Rıdvân, HŞ. nüshaları: Bkz. W. Pertsch, *Die türkischen Handschriften Der Herzoglischen Bibliothek zu Gotha*, Wien 1864, s. 173-174; Pertsch, *Die türkischen Handschriften Der Königlischen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1889, s. 457. Atatürk Ün., 369/4 (Hayâtî mahlaslı); H. Kavruk'taki yazma (Hayâtî mahlaslı).

[145] Firdevsî, *Şâh-nâme*, Tehrân 1345, C. VII, s. 3-178.

[146] B. Flemming, *Fahrîs Husrev ü Şîrîn*, Wiesbaden 1974 (= Flemming, HŞ.), s. 144.

[147] G. Aliyev, *Şîrîn ü Husrev*, Moskova 1961.

[148] F.K. Timurtaş, *Şeyhî ve Husrev ü Şîrîn'i*, İstanbul Ün. Ed. F., 2. bs. 1980 (= Timurtaş, HŞ.), s. 17; Timurtaş, İran Edebiyatında Husrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn Yazan Şairler (Şarkiyat M., C. IV, 1961).

[149] Timurtaş, HŞ., s. 36-37.

[150] Timurtaş, HŞ., s. 36-37; Timurtaş, Türk Edebiyatında Husrev ü Şîrîn ve Ferhâd Şîrîn Hikâyesi (TDED., C. IX, 1959); Flemming, HŞ., s. 148.

[151] G. Alpay, *Ali Şir Nevâî Ferhad u Şîrîn* (inceleme-metin), Ankara 1975 (= Alpay, FŞ.).

[152] Lâmi'î'nin *Ferhâd-nâme*si Nevâ'î'nin eserinin küçük değişikliklerle Anadolu Türkçesine çevrilmiş biçimidir. Bkz. Timurtaş, HŞ., s. 39, 43-44; Alpay, FŞ., s. 63.

mesnevide Fahrî, Nizâmî'yi esas almış, onda bulunmayan tarihî olayları *Şâh-nâme* den yararlanarak yazmıştır[153]. Eserini H. 824-832/ M. 1421-1428 yılları arasında yazan Şeyhî ise, Nizâmî'nin eserinin üçte birine yakın kısmını mealen tercüme etmiş, öbür kısmını kendisi yazmıştır[154]. Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrîn*i Anadolu'da bu konuyu işleyen şairler üzerinde etkili olmuştur. Şeyhî'nin Ahmed-i Rıdvân üzerindeki etkisini ileride anlatacağız.

Rıdvân'ın üçüncü mesnevisi olan *Husrev ü Şîrîn*in, ikisi Rıdvân mahlaslı, ikisi de Hayâtî mahlaslı olmak üzere dört nüshası vardır. Araştırmalarımızda Rıdvân mahlaslı Gotha yazmasını kullanamadık. Berlin yazmasının başı ve sonu tamam olmakla birlikte, aradan bazı yaprakları koparak kaybolmuş, bazı yaprakların da yerleri değişmiştir. Ancak Hayâtî mahlaslı nüshalar, Rıdvân mahlaslı nüshayı hiçbir eksiklik kalmayacak şekilde tamamlamaktadır.

Rıdvân, eserini bitirdiği tarihi:

> Tamâm oldı çü sözüm faṣl-ı gülde
> Bu mıṣraᶜ düşdi târîḫi göñülde[155]

beytiyle veriyor. İkinci mısraın hesaplanmasıyla elde edilen H. 907 tarihinin baharı (fasl-ı gül) M. 1502 yılını karşılamaktadır. Şair eseri kimin için yazdığını da:

> Şeh-i gîtî-sitân Şeh Bâyezid Ḫan
> Ser-i şâhân-ı ᶜâlem ḫan bin ḫan[156]

beytiyle açıklıyor. Rıdvân bu beytin devamında eserini övüyor ve onu padişaha armağan etmek üzere kaleme aldığını bildiriyor. *Husrev ü Şîrîn*in beyit sayısı da mesnevinin sonunda yer alan:

> Bu naẓm-ı dil-güşâ çün riṣte-i dür
> ᶜAdedde altı biñ üç yüz sekizdür[157]

[153] Flemming, HŞ., s. 135, 144.
[154] Flemming, HŞ., s. 139.
[155] Rıdvân, HŞ., yk. 232 b.
[156] Rıdvân, HŞ., yk. 9 a.
[157] Rıdvân, HŞ., yk. 232 b.

beytinden anlaşılmaktadır. Ancak çalışmalarımızda kullandığımız Berlin yazmasının beyit sayısı şairin bildirdiği 6308 sayısının çok altındadır. W. Pertsch, Gotha yazmasında yaklaşık 5700 beyit bulunduğunu bildirir[158]. Yazar bu nüshada da kopukluk olduğunu söylediğine göre, şairin verdiği sayıya inanmak gerekir. Öte yandan, Berlin yazmasıyla Hayâtî mahlaslı yazmaların karşılaştırılması sonunda, beyit sayısı şairin bildirdiği sayıyı bulmaktadır. Rıdvân eserinin sebeb-i telif bölümünde:

Dimişlerdür belî bu dâstânı
Ṭutupdur Ḫusrev ü Şîrîn cihânı

Velî bu nüsḫa şîrînter düşüpdür
Olar şehd ise bu şekker düşüpdür

Olardan muḫtaşar ḳıldum bu genci
Ki gûş-ı sâmi'a virmeye renci[159]

diyerek, eserini öncekilere göre kısaltttığını bildiriyor. Nitekim Nizâmî'nin eseri 6500 beyit, Şeyhî'nin eseri ise, Nizâmî'deki olayların hepsini almadığı halde 6944 beyittir.

Şair bu mesnevisini hezec bahrinin mefâ'îlün/mefâ'îlün/fa'ûlün vezniyle yazmıştır. Rıdvân vezin bakımından Şeyhî'ye uymuştur. Bu mesnevide yer alan değişik nazım şekilleri ve bunların vezninde de Şeyhî etkisi görülmektedir. Mesnevi içinde yer alan 25 gazel, 1 tercî-i bend ve 1 kasidede değişik vezinler kullanılmıştır.

*Husrev ü Şîrîn*in konusu, Sâsânî hükümdarlarından Husrevle Ermen melikesi Mihin Bânû'nun yeğeni Şîrîn arasındaki aşktır. Rıdvân eserin sonundaki:

Çü düzdüñ ḳıṣṣa-i Şîrîn ü Ḫusrev
Kühen dâstân-ı çerḫi eyledüñ nev

İdüp siḥr ile tecdîd-i 'ibâret
Gine buldurduñ ol söze ṭarâvet

Bu bâġ-ı köhneye virdüñ yine âb
Gine ḳılduñ dıraḫtın sebz ü şâd-âb[160]

[158] W. Pertsch, *Gotha Kataloğu*, s. 173-174.
[159] Rıdvân, HŞ., yk. 12 b.
[160] Rıdvân, HŞ., yk. 232 a; Atatürk Ün., 369/4, yk. 197 b.

beyitleriyle "kühen dâstân" ve "bâğ-ı köhne "diye nitelediği Husrev ü Şîrîn hikâyesine yeni bir biçim verdiğini söylemek ister. Bu sözler, eski dille yazılmış eseri günün diliyle yeniden yazma anlamına da gelebilir. Nitekim şair, eserinin başında Türk edebiyatında kendisinden önce bu hikâyeyi yazan Şeyhî'yi:

Bu gün şâd eyleyüp Şeyḫî revânın
Bedîᶜ itsün maᶜânînüñ beyânın [161]

beytiyle anmıştır. Şeyhî ve Rıdvân'ın eserleri konu ve kişiler yönünden karşılaştırıldığında, iki eser arasında büyük bir benzerlik bulunduğu görülür.

Rıdvân, *Husrev ü Şîrîn* yazarken hem Nizâmî'nin hem de Şeyhî'nin eserinden yararlanmıştır. Kimi olayları verirken Nizâmî'ye kimilerinde ise Şeyhî'ye uymuştur. Ancak şair, Şeyhî'deki planı bir iki nokta dışında aynen uygulamıştır. Hatta mesnevi içindeki gazellerden çoğu ve tercî-i bend Şeyhî'ye naziredir. Aşağıda Rıdvân'ın eserindeki olayların hangi şair doğrultusunda ele alınıp işlendiğini göstermeye çalışacağız:

Rıdvân hikâyenin başını Nizâmî'den almıştır. Ancak Husrev'in doğumuyla ilgili olarak babası Hürmüz'ün gördüğü rüya, Nizâmî ve Şeyhî'de anlatılmamıştır. Eserde Husrev'in çocukluğu ve yetişmesi Nizâmî'deki gibidir.

Husrev'in avlanırken bir köye uğraması, adamlarının bu köyde etrafa zarar vermesi olayını Rıdvân, Nizâmî ve Şeyhî'ye yakın bir şekilde işlemiştir. Fakat Husrev'in bu olayla ilgili olarak babasına hesap verişi Rıdvân'da daha değişiktir. Rıdvân'ın eserindeki olaylar, bundan sonra Nizâmî ve Şeyhî ile aynı sırada devam ediyor. Önemli ayrılıklarsa şunlardır:

Şîrîn'in Ermen'den Medâyîn'e kaçışını Rıdvân Nizâmî'ye uyarak anlatmıştır. Nizâmî ve Şeyhî'de Şîrîn'in Medâyîn'e varışı, Husrev'in sarayına yerleştikten sonra kendisine bir kasr yaptırması birbirini izleyen iki olay olduğu halde, Rıdvân Husrev'in Ermen'e varışı ve Mihîn Bânû tarafından ağırlanışını bu iki olay arasında vermiştir.

[161] Rıdvân, HŞ., yk. 2 a.

Rıdvân, Hürmüz'ün (Husrev'in babası) tahttan indirilmesine neden olan olayları anlatırken Şeyhî'yi örnek almıştır. Bu tarihî olaylar Nizâmî'de yoktur.

Şeyhî'de Husrev le Şîrîn arasında baştan sona aracılık eden kişinin adı Şâvûr olarak geçer, Rıdvân Nizâmî'ye uyarak Şâbûr adını kullanmıştır. Şîrîn'in Nigîsâ adlı çengisi Şeyhî'de vakanın sonuna kadar aynı adla sahnededir. Buna karşılık Rıdvân, son meclislerde bu çenginin adını Mehestî olarak değiştirmiştir.

Husrev'in, nikâhsız vuslatı kabul etmeyen Şîrîn'i yalnız bırakmak için Şâbûr'u Şîrîn'le görüşmekten alıkoyması üzerine, Şîrîn'in yalnızlıktan bunalması, geceyle, mumla, pervaneyle konuşması ve Tanrı'ya yakarması anlatıldıktan sonra Şeyhî kaside şeklinde bir münacat ekler. Rıdvân'da böyle bir kaside yoktur.

Husrev av bahanesiyle Şîrîn'in kasrından yana gider. Husrev'in sarhoş olarak kendisine gelmekte olduğunu gören Şîrîn, kapıları kapattırır. Ancak onu görmenin sevinciyle gazel söyler. Şeyhî burada bir gazel vermiştir. Rıdvân'da ise iki gazel bulunmaktadır.

Bütün yakarmalarına rağmen Şîrîn'i yola getiremeyen Husrev'in Isfahanlı Şeker le olan ilişkisini anlaurken Rıdvân, Şeyhî'den tamamen ayrılmış, Nizâmî'nin anlatıklarına uymuştur.

Rıdvân, Şeyhî ve Nizâmî'de daha uzun olan Husrev'in Büzürgümmîd'e sorularını ve bu soruların cevaplarını oldukça kısaltmıştır.

Şeyhî'nin eserinde bulunmayan Şîrûye, Şîrûye'nin Husrev'i öldürmesi, Husrev'in rüyasında Hz. Muhammed'i görmesi, Husrev'in Hz. Muhammed'den gelen dine çağrı mektubunu yırtması ve buna bağlı olarak anlatılanları Rıdvân Nizâmî'den almıştır.

Rıdvân'ın *Husrev ü Şîrîn*ini Nizâmî ve Şeyhî'nin eserleriyle karşılaştırarak elde ettiğimiz sonuç şudur: Rıdvân, plan bakımından Şeyhî'yi izlemiştir. Şeyhî'de bulunmayan kısımları Nizâmî'den, Nizâmî'de bulunmayan kısımları da Şeyhî'den almıştır. Nizâmî'den alınan bölümlerde yer yer tercüme beyitler görülmekle birlikte, doğrudan tercüme yoluna gidilmediği ve oldukça serbest davranıldığı anlaşılmaktadır. Şeyhî'den alınmış bölümlerde de durum pek farklı değildir. Rıdvân'da iki şairden ayrılan yönler onun, eserine orijinal bir görünüş verme çabasıyla açıklanabilir ve bu konuda başarılı olduğu söylenemez.

5. *Rıdvâniyye*[162]

Ahmed-i Rıdvân'ın bu mesnevisinin bilinen tek yazmasını Süleymaniye Kütüphanesinde bularak tanıtmıştık[163]. Şairin öbür mesnevilerindeki yaprak kopuklukları bu yazmada da vardır. Konunun akışından, eserin iki yerinde kopma olduğu anlaşılıyor. Bunlardan ilki 1 b'den 2 a'ya geçişte, ikincisi ise 4 b'den 5 a'ya geçiştedir. Ancak kaybolan yaprakların sayısı hakkında tahminde bulunmak güçtür. Dinî ve ahlâkî öğütlerle hikâyelerden oluşan bu kısa mesneviden günümüze kadar hiç kimse söz etmemiştir.

Rıdvân eserine verdiği adı:

Minnet-i Ḥaḳ buldı bu naẓm iḫtitâm
Rûḥ-ı Ḳudsî didi "Rıḍvâniyye" nâm[164]

beytiyle bildirmiştir. Mesnevinin sonundaki:

Didi târîḫe bu mıṣraᶜ ḫûbdur
Bu kitâbum ḳamudan maḥbûbdur[165]

beytiyle de eserini bitirdiği tarihi vermiştir. İkinci mısraın hesabıyla çıkan tarih, H. 914/M. 1508-9 yılını karşılamaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz eksiklikler dolayısıyla, eserin başında bulunması beklenen sunuş bölümünü göremiyoruz. Ancak şair, birisi "hatime"de olmak üzere üç ayrı yerde II. Bayezid'den övgü ve saygıyla söz etmektedir. Bunlardan ilki, padişahların adil olmaları gereği üzerinde durulan bölümde:

Şehler içinde ḫuṣûṣâ Şâhumuz
Ḳuṭb-ı ᶜâlemdür hüveydâ Şâhumuz

Enbiyâlar sırrı Sulṭân Bâyezîd
Evliyâlar faḫrı Sulṭân Bâyezîd

[162] Rıdvân, R., Süleymaniye Kıp., Hacı Mahmud 3330; ölçüleri: 240 × 160-160 × 100, yk.: 81, satır: 11, yazı: Talik, başı tezhipli, ilk yapraklar yaldız çerçeveli, başlıklar yazılmamış, istinsah tarihi ve müstensihi belli değil.

[163] Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 187-208.

[164] Rıdvân, R., yk. 81 a.

[165] Rıdvân, R., yk. 81 b.

ᶜÂrifîn sulṭânıyidi Bâyezîd
Ḥażretüñ bürhânıyidi Bâyezîd

Şimdi devrânında Sulṭân Bâyezîd
Bu cihânuñ ḳuṭbıdur olsun mezîd [166]

beyitleriyle verilen övgüdür. Şair burada Padişahı veli olarak anıyor ve onu Bâyezîd-i Bistâmî ile bir tutuyor. Rıdvân, Hz. Ömer'in adaletinden söz ettiği bölümün sonunda da:

Aḥmed-i Rıḍvân Şeh-i devrânumuz
Bâyezîd Ḫan sâye-i Raḥmânumuz

ᶜAdl ile Fârûḳ-ı devrândur bu gün
Kişver-i Rûm'a Süleymândur bu gün [167]

beyitleriyle II. Bâyezid'i adaleti yönünden övüyor. Rıdvân, mesnevinin sonunda, kitabını Padişah için yazdığını söyleyerek, onu şu beyitlerle anıyor:

Bu sarâyı işledüñ Şâh adına
Adıyile başladuñ bünyâdına

Server-i şâhân-ı ᶜâlem Bâyezîd
Devleti her mâh u sâl olsun mezîd [168].

Rıdvân, eserin sonundaki:

Bu kitâb ebyâtı bununla tamâm
Oldı "elfeynu şemânîn" ve's-selâm [169]

beytinde, ikinci mısradaki Arapça ibareyle beyit sayısını 2080 olarak bildiriyor. Ancak yukarıda da belirttiğimiz kopukluklar nedeniyle eldeki yazmanın beyit sayısı 1743'e ulaşabilmektedir. İki sayı arasındaki fark, yazmada yaklaşık 12-13 yaprağın kopmuş olduğunu gösteriyor.

Rıdvâniyye baştan sona remel bahrinin fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Mesnevi içinde başka nazım şekilleri de bulunmaktadır.

[166] Rıdvân, R., yk. 19 b.
[167] Rıdvân, R., yk. 43 b.
[168] Rıdvân, R., yk. 80 b-81 a.
[169] Rıdvân, R., yk. 81 b.

Türk Tarih Kurumu

Mesnevinin konusunu dinî ve ahlâkî öğütler oluşturmaktadır. Şair her öğütle ilgili hikâyeler de vererek, söylediklerini pekiştirmeye çalışmıştır. *Rıdvâniyye*deki öğütleri ve hikâyeleri şöyle sıralayabiliriz:

a. Tevbe konusunda

Şair, yazmanın kayıp sayfalarında bu konuyu işlemeye başlamıştır. Habîb-i Aʿcemî'nin tevbe ederek ribâ (= faizcilik, tefecilik) günahından arınması [170]: Fazîl adlı bir haraminin tevbeyle günahlarından kurtulması [171]; önceleri ayyaş olan Beşr-i Hâfî'nin tevbe yoluyla dindar bir kişi olması [172] hikâyelerini, tevbe konusunda söylediklerine örnek olarak verir. Şair, nefsine uyarak işlediği günahlardan tevbe ederek [173] bu bölümü bitirir.

b. Padişahların adaletli olması

Rıdvân, padişahların adil olması gereğini vurguladıktan sonra, zalim Dahhâk'in omuzlarından çıkan yılanları, onun zulmü nedeniyle uğradığı kötü sonu dile getirir. Zalim olarak tanınan hükümdarlardan Nemrûd, Fir'avn, Yezîd, Haccâc ve Timur'un Tanrı tarafından cezalandırıldıklarını anlatır [174]. Adil padişahların peygamberlerin vekilleri olduğunu anlattıktan sonra, Behrâm adlı adil hükümdarın hikâyesini verir [175].

c. Kulların padişaha karşı görevleri

Rıdvân bu ana başlık altında Ayâz'ın Mahmûd'a sadakatini gösteren iki hikâye anlatır [176].

ç. Bencilliğe yergi

Rıdvân, bencilliğin kötülüğünü, konuşmayı ayna arkasına saklanan adamdan öğrenen papağanla ilgili hikâyesiyle anlatmıştır [177].

d. Edebi terk etmemek

Şair bu konuda söylediklerini, kötü huylu zahidin cariye ile ilişkisini anlatarak pekiştirmek istemiştir [178].

[170] Rıdvân, R., yk. 5 a-6 b.
[171] Rıdvân, R., yk. 6 b-9 a.
[172] Rıdvân, R., yk. 9 a-11 b.
[173] Rıdvân, R., yk. 11 b-13 b.
[174] Rıdvân, R., yk. 13 b-15 b.
[175] Rıdvân, R., yk. 15 b-20 a.
[176] Rıdvân, R., yk. 20 a-24 b.
[177] Rıdvân, R., yk. 24 b-25 b.
[178] Rıdvân, R., yk. 25 b-27 b.

e. Günahlar gözyaşıyla yıkanmalı

Rıdvân bu düşüncesini de namaz kılarken ağlayan adam hikâyesiyle anlatmıştır[179].

f. Dünya nimetlerine düşkün olmamak

Bu düşünce, buldukları hazineyi paylaşmamak için birbirini öldüren üç arkadaşı ve onları gören Hz. İsa'nın sözleri anlatılarak açıklanmıştır[180].

g. Ecele boyun eymek gerekir

Bu düşünce, Azrailin ecele karşı çıkan bir padişahla, ecele boyun eyen inançlı bir kulun ölümleri anlatılarak verilmiştir[181]. Şair cimrilikten sakınmak gerektiğini de, Azraille pazarlık yapmak isteyen zenginle ilgili hikâye ile vermiştir[182]. Rıdvân, ecelden kaçılamayacağını, Hz. Süleymân zamanından bir hikâye ile anlatır[183].

ğ. Dünya nimetlerinden uzaklaşmak

Rıdvân burada dünya nimetlerinden vazgeçip, ahirete yönelmek gerektiğini söyledikten sonra, İskender le ilgili bir hikâye anlatır[184].

h. Dört halife hakkında

Rıdvân Hz. Ebu Bekr'den başlayarak Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye ayrı başlıklar altında yer vermiş, onlarla ilgili çeşitli hikâyeler anlatmıştır.

Hz. Ebu Bekr'in ilk halife olduğu, Hz. Muhammed'e bağlılığı, din yolundaki maddi ve manevi fedakârlıkları anılmıştır[185]. Hz. Ömer'in adaleti hadisler ve başka rivayetlerle dile getirilmiş[186], onun dünyanın geçiciliği ile ilgili olarak Hz. Muhammed'den naklettiği sözlere yer verilmiştir[187]. Rıdvân burada adil ve iyiliksever olmanın önemini vurgulamak üzere, çölde susamış bir köpeğe kuyudan çizmesiyle su çıkaran adamın günahlarının bağışlandığını anlatan bir hikâyeyi ve önündeki karıncayı ezmemek için yolunu değiştiren bir kişinin cehennem

[179] Rıdvân, R., yk. 27 b-28 b.
[180] Rıdvân, R., yk. 29 a-30 a.
[181] Rıdvân, R., yk. 30 a-33 b.
[182] Rıdvân, R., yk. 33 b-36 a.
[183] Rıdvân, R., yk. 38 b-40 a.
[184] Rıdvân, R., yk. 36 b-38 b, bu hikâyenin benzeri Câmî (*Hired-nâme-i İskenderî, Heft-evreng*, s. 984)'de de vardır.
[185] Rıdvân, R., yk. 40 a-42 b.
[186] Rıdvân, R., yk. 43 a-43 b.
[187] Rıdvân, R., yk. 43 b-44 b.

azabından kurtulduğu yolunda Ebû Hureyre'nin bir rivayetini verir[188]. Şair, Hz. Osman'ı Câbir'den aktardığı şu rivayetle anlatır: Hz. Muhammed, Hz. Osman'ın düşmanı olan ve Medine'de ölen bir kişinin namazını kılmamıştır. Rıdvân, Hz. Osman'a kızıp da sağlığında ona vuramayan, öldükten sonra musallada yatarken kimse görmeden bir tokat atan adamın elinin kuruduğu yolunda başka bir hikâye anlatır[189]. Hz. Ali, Ebû Zer'den nakledilen bir hadisle anlatılır. Rüyasında Hz. Muhammed'in, Ali'ye düşman olarak gösterdiği komşusunu öldüren adamla ilgili bir hikâye de verilmiştir[190].

ı. Evliya kerametleri hakkında

Rıdvân, evliyanın zaman ve mekân kavramının dışına çıkabildiğini, bunlardan zaman kavramını aşabilenlere "ashâb-ı lahza", mekân kavramını aşabilenlere "ashâb-ı hatve" dendiğini anlatır. Bu kerametlere inanmak gerektiğini, İbni Sekîne adlı veli ile şüpheci müridi arasındaki olayı hikâye ederek vurgular[191]. Ayrıca Şeyh Sadrüddîn'in bir kitabından tercüme ettiğini bildirerek, Kur'an'ı günde yetmiş kez hatmeden Şeyh İsa'yı anlatır[192].

i. Bilginlere saygı konusunda

Rıdvân, bilginlere saygı gösterilmesi gerektiğini, ayet ve hadisten gösterdiği delillerle anlatır; Halife Mansûr'la Caʿfer-i Sâdık arasındaki olayı hikâye eder[193].

j. Dört İmam hakkında

Şair, burada sırasıyla Ebû Hanîfe[194], Şâfiʿî[195], Mâlik[196] ve Ahmed-i Hanbel[197] hakkında bilgiler verir, çeşitli rivayetler aktarır. Sonunda her dört mezhebin de hak yol olduğunu ifade eder.

k. Nefs hakkında

Ahmed-i Rıdvân burada nefsi ve nefsin "emmâre", "levvâme", "mutmainne" derecelerini anlatır. Sonunda "mâsivâ" nakşından arınmış

[188] Rıdvân, R., yk. 44 b-46 a.
[189] Rıdvân, R., yk. 46 a-47 b.
[190] Rıdvân, R., yk. 47 b-50 a.
[191] Rıdvân, R., yk. 50 a-52 b.
[192] Rıdvân, R., yk. 52 b-54 a.
[193] Rıdvân, R., yk. 54 b-57 a.
[194] Rıdvân, R., yk. 57 a-62 b.
[195] Rıdvân, R., yk. 62 b-65 b.
[196] Rıdvân, R., yk. 65 b-67 a.
[197] Rıdvân, R., yk. 67 a-69 a.

gönüllerin daha parlak ve tecelliye uygun olacağını vurgulayan, iki ressamın hikâyesini anlatır[198]. Yine bu konuya bağlı olarak, Gazzâlî ile kardeşi Muhammed arasında geçen olay dile getirilmiştir[199].

1. Tanrı aşkı

*Rıdvâniyye*ye aşkı dile getirerek başlayan şair, son konu olarak yine gerçek aşkı seçmiştir. Rıdvân bu bölümde benlikten arınmak, dünyadan uzaklaşmak ve aşkla yücelmek konularında öğütler vermiş, bir de baykuş hikâyesi anlatmıştır[200].

6. *Mahzenü'l-esrâr*[201]

Nizâmî'nin ilk mesnevisi olan *Mahzenü'l-esrâr* dinî, ahlakî ve tasavvufî konularda yazılmış yirmi "makale" ve her makaleden sonra gelen birer hikâyeden oluşmaktadır[202]. *Mahzenü'l-esrâr* gerek İran edebiyatında, gerekse Türk edebiyatında çok tanınmış ve etkili olmuş bir mesnevidir. Esere İran edebiyatında yazılmış nazirelerden, Anadolu'daki benzerlerini etkileyenler şunlardır: Emîr Husrev-i Dihlevî, *Matla'u'l-envâr*[203]; Hâcû-yi Kirmânî, *Ravzatü'l-envâr*[204]; Abdurrahmân-ı Câmî, *Tuhfetü'l-ahrâr*[205].

Nizâmî'nin eseri Anadolu dışındaki Türk edebiyatını da etkilemiş, Çağatay şairlerinden Mîr Haydar[206] ve Ali Şîr Nevâ'î[207] de bu türde mesnevi yazmışlardır. Ancak bu şairlerin eserleri Rıdvân'dan önce Anadolu'da etkili olmamıştır.

[198] Rıdvân, R., yk. 69 a-74 a.

[199] Rıdvân, R., yk. 72 a-74 a.

[200] Rıdvân, R., yk. 74 a-80 b.

[201] Rıdvân, *Mahzenü'l-esrâr*, Atatürk Ün. Ktp. Levend Kitapları 369/1, yk. 1 b-22 b (= Rıdvân, Me.); bu yazma Levend tarafından tanıtılmıştır (TD., S. 4, 1952). Eserin değerlendirmesi için bkz. Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 208-228.

[202] Nizâmî, *Külliyât*, s. 10-118.

[203] Emîr Husrev-i Dihlevî, *Matla'u'l-envâr*, Tâhir Ahmedoğlu Muharremof, Moskova 1975; *Emîr Husrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Davalrâni Hızır Han Adlı Eserinin Tenkidli Metni*, E. Türkmen, İstanbul Ün. Ed. F. doktora tezi (basılmamış 1978).

[204] Hâcû-yi Kirmânî, *Ravzatü'l-envâr*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 289/1; Ayasofya 0.3857 ve 0.1824; Fatih 2634.

[205] Câmî, *Tuhfetü'l-ahrâr*, *Heft-evreng*, s. 366-443.

[206] Mîr Haydar, *Mahzenü'l-esrâr*, Millet Ktp., Ali Emirî Manzum 951; eser hakkında bkz. J. Eckmann, *Fundamenta*, C. II, s. 317-319; O.F.Sertkaya, İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu Bir Bakış, Bachum 1977; H.F. Hofman, *Turkish Literature A Bio-Bibliografical Survey*, Utrecht 1969, s. 275.

[207] Nevâ'î, *Hayretü'l-ebrâr*; Levend, *Ali Şir Nevaî*, C. III, TDK. Ankara 1967, s. 3-5 ve 15-95.

Anadolu'da Rıdvân'ın eserinden önce, Maʿnevî mahlası kullanan ve hakkında fazla bilgimiz bulunmayan bir şairin *Mahzenü'l-ebrâr* adlı Farsça mesnevisini görmekteyiz[208]. Kaynaklarda bu mahlasla tanıtılan şairlerden hiçbirinin, *Mahzenü'l-ebrâr* şairi ile ilgisi yoktur. Eserinden elde edebildiğimiz bilgilere göre şair, Anadolu'ya Fatih zamanında gelmiş ve padişahtan kabul görmüştür. Eserin yazılış tarihi olan H. 874/M. 1469'da yukarıdaki bilgileri doğrulamaktadır. Nizâmî'nin eserine göre oldukça değişik bir düzene sahip olan *Mahzenü'l-ebrâr*ın Rıdvân üzerinde etkili olduğu söylenemez.

Eldeki tek yazması Hayâtî mahlasını taşıyan *Mahzenü'l-esrâr*ın gerçekte Rıdvân'a ait olması gerektiğini, yukarıda kanıtlarla göstermeye çalışmıştık[209]. Onun için, *Mahzenü'l-esrâr*ı Rıdvân'ın mesnevileri arasında değerlendiriyoruz. Şair:

Gösterüp evżâʿ-ı bedîʿ u ġarîb
Şuʿbede-i tâze ḳopardum ʿacîb

Kimseneden gelmedi bu maʿrifet
İstemedüm bir kişiden ʿâriyet

Ẓâhir olan bâṭınum esrârıdur
Her neyise fikrümüñ ebkârıdur[210]

diyerek eserinin orijinal olduğunu bildirmekteyse de, bu iddiası pek doğru değildir. Çünkü bu mesnevi her yönüyle Nizâmî'nin eseriyle tam bir beraberlik içindedir. Ayrıntılarda görülen küçük değişiklikler, eserin orijinal olmasını sağlayacak nitelikte değildir. Bununla birlikte, yukarıdaki beyitlerin, o güne kadar Anadolu'da *Mahzenü'l-esrâr* yazılmadığı anlamına gelebileceğini düşünebiliriz.

Mesnevinin yazıldığı tarih kesin olarak belli değildir. Ahmed-i Rıdvân, bütün mesnevilerine tarih düşürdüğünü söylemektedir. Hayâtî mahlası taşıyan *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrîn*de tarih beyti yoktur; fakat aynı mesnevilerin Rıdvân mahlası taşıyan yazmalarında tarih beyti bulunmaktadır. Bu durum, *Mahzenü'l-esrâr*da da var olan tarih beytinin

[208] Maʿnevî, *Mahzenü'l-ebrâr*, Süleymaniye Ktp. Fatih 4080/1; bkz. *İstanbul Kütüphanelerinde, Fatihin Hususî Kütüphanesinde ve Fatih Çağı Müelliflerine ait Eserler, İstanbul Ün. yayınlarından 549*, İstanbul 1953.

[209] "Rıdvân-Hayâtî karışıklığının çözümüne doğru" başlığına bkz.

[210] Rıdvân, Me., yk. 4 b.

Hayâtî tarafından eserden çıkarıldığı kanısını uyandırmaktadır. Şair, eserin baş tarafında, Nizâmî'nin eserinde bulunan [211] bir beyti:

Nuh şadı geçdi çü bu gün sâl-i ḥvâb
Yir yüzine çıkmağa eyle şitâb [212]

biçiminde Türkçeye çevirmiştir. Eserin yazıldığı tarihte Peygamber'in ölümünden 900 yıldan fazla bir zaman geçtiği bildirildiğine ve Hz. Muhammed'in ölümü hicretin on birinci yılına geldiğine göre, bu tarih H. 911/M. 1505-6 yılından sonra olmalıdır. Ayrıca eserin II. Bayezid'e sunulmuş olması, yazılış tarihinin H. 918/M. 1512'den önce olduğunu gösterir. O halde *Mahzenü'l-esrâr*ın yazılış tarihi H. 911-918/M. 1505-1512 tarihleri arasında kalan yedi yıllık dönem içindedir.

Mesnevinin II. Bayezid adına yazıldığı, baş tarafındaki üç ayrı başlık altında belirtilmiştir [213]. *Mahzenü'l-esrâr*ın eldeki yazmasında 2023 beyit bulunmaktadır. Bu sayı Nizâmî'nin eserinde yazma ve baskılarda 2200-2400 arasında değişmektedir. İki eser arasındaki beyit sayısının yakın oluşu, Nizâmî'ye ne ölçüde bağlı kalındığını gösterir.

Şairin kullandığı vezin de Nizâmî ile aynıdır. Mesnevi, serî bahrinin müfte'ilün/müfte'ilün/fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Bu veznin kullanılması, şairin tercümede kolaylık sağlama amacıyla açıklanabilir. Çünkü, kendisinden önceki yüzyıllarda daha çok kullanılmış ve işlenmiş olan kalıpları dahi başarıyla kullandığı söylenemeyen şairin, böyle daha az kullanılmış bir vezni seçmesi, bu konudaki iddiasına değil, olsa olsa tercümede kolaylık sağlama arzusuna bağlanabilir.

Eser, baştan sona Nizâmî'nin eserini izlemektedir. Ancak mesnevinin hiçbir yerinde Nizâmî'den söz edilmez. Halbuki *Mahzenü'l-esrâr* Nizâmî'nin aynı adı taşıyan mesnevisinin tercümesidir. Şair tercümede genellikle serbest davranmış, çoğu yerleri mealen tercüme yoluna gitmiş, bazı beyitleri de doğrudan çevirmiştir. Birkaç yerde şairin Nizâmî'ye göre küçük değişiklikler yaptığı görülür. Aşağıda bu değişiklikleri kısaca belirteceğiz:

*Mahzenü'l-esrâr*ın ilk sekiz yaprağındaki bazı başlıklar, Nizâmî'deki başlıklara uymadıkları gibi, metinde anlatılanlara da uygun düşmüyor. Bu

[211] Nizâmî, *Külliyât*, s. 23; bu beyit: "570 yıldır uyuduğun yetişir, ulu günler yaklaştı, meclise koş" anlamındadır (bkz. N. Gençosman, *Nizâmî Mahzen-i Esrâr*, İstanbul 1960, 2. bs., s. 31).
[212] Rıdvân, Me., yk. 3 b.
[213] Rıdvân, Me., yk. 4 a-5 a.

yanlışların, başlıklar sonradan yazılırken müstensih tarafından yapıldığı kesindir. Öbür değişiklikleri de şöylece sıralayabiliriz:

Üçüncü makaleyi izleyen hikâyede, Nizâmî yaşlı çiftçiyle Hz. Süleyman'ın konuşmasını verir. Eldeki metinde ise çiftçiyle konuşan Hz. Süleyman'ın kuşudur[214]. On altıncı makaleden sonra gelen "Yaralı Çocuk" hikâyesinde Nizâmî, arkadaşlarından birinin yaralı çocuğu kuyuya atmayı önerdiğini söyler. Rıdvân'da bu beyitler yoktur[215]. Şair ondokuzuncu makalede tercüme yoluna gitmeyip, daha önceki bölümlerde insan ve ahiret konusunda anlatılanları tekrarlamakla yetinmiştir[216]. Yirminci makalede Nizâmî'nin zaman ve zamaneye yergileri yer alır, Rıdvân ise, hem bu makaledeki beyit sayısını azaltmış, hem de dünyanın vefasızlığını dile getirmekle yetinmiştir[217]. Rıdvân'ın eseri yukarıdaki değişiklikler dışında Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*ıyla aynıdır.

7. *Heft-peyker*[218]

Heft-peykere konu olan Sâsânî hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un hayatı ilk ve basit şekliyle *Şâh-nâme*de anlatılmıştır[219]. Ancak bu konuyu başlı başına bir mesnevi olarak işleyen Nizâmî'dir[220]. *Behrâm-nâme* veya *Heft-günbed* adıyla da anılan bu eserinde Nizâmî, Behrâm'ın destanî yönünden daha çok avla, eğlenceyle, önce cariyesi, sonra da yedi iklim hükümdarının yedi kızıyla geçirdiği günleri anlatmıştır. Konu, İran edebiyatında Nizâmî'den sonra Emîr Husrev tarafından işlenmiştir. Emîr Husrev *Heşt-behişt*[221] adını verdiği bu mesnevide Nizâmî'deki destanî unsurların çoğunu almamış ve onun anlattığı hikâyeleri değiştirmiştir[222]. Bu konuyu daha sonra işleyen İran şairlerinin eserleri, XV. yüzyıl Türk edebiyatı açısından önem taşımamaktadır.

[214] Nizâmî, *Külliyât*, s. 60-61; Rıdvân, Me., yk 11 b-12 a.

[215] Nizâmî, *Külliyât*, s. 103; Rıdvân, Me., yk. 19 b.

[216] Rıdvân, Me., yk. 21 b.

[217] Rıdvân, Me., yk. 22 a.

[218] Rıdvân, *Heft-peyker*, Atatürk Ün. Ktp. Levend yazmaları 369/2, yk. 23 b-65 b (= Rıdvân, Hp.); yazma hakkında bkz. Levend (TD., S. 4, 1952); İkinci yazma: İstanbul Ün. Ktp., Ty. 7575, ölçüleri: 290 × 150-165 × 85, yk.: 124, satır: 17, yazı: Rik'a, miklepli ve mukavva ciltli. Kâğıt: Kalın ve değişik renkte. İstinsah tarihi: H. 1225/M. 1810, müstensihi belli değil.

[219] Firdevsî, *Şâh-nâme*, Tehrân 1345, C. V-VI; H.T. İlaydın, Behrâm-ı Gûr Menkabeleri (Türkiyat M., C.V, s. 278-279).

[220] Nizâmî, *Külliyât*, s. 600-835.

[221] Rızâzâde Şafak, (*Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tehrân 1341, s. 310) eserin adını Heft-behişt olarak anar.

[222] İlaydın, aynı yazı, s. 282.

Büyük Türk şairi Nevâ'î, *Seb'a-i Seyyâr* adıyla aynı konuda yazdığı mesnevide Nizâmî ile aynı vezni kullanmış, ancak konuyu işlerken önemli değişiklikler yapmıştır.[223]

Bu hikâye Rıdvân'dan önce Anadolu'da da yazılmıştır.Ancak bazı kaynaklarda Heft-peyker veya Behrâm-ı Gûr mesnevisi yazdıkları bildirilen Bursalı Şâh Ali Ulvî, Kudsî Çelebi ve Trabzonlu Ramazan'ın eserleri elde bulunmamaktadır[224]. Lâmi'î'nin tamamlayamadığı, daha sonra damadı Rûşenîzâde tarafından tamamlanan *Heft-peyker* tercümesi son yıllarda ortaya çıkmıştır[225]. Ancak bu mesnevinin Rıdvân'dan sonra yazıldığı kesindir. Anadolu'da Rıdvân'dan önce yazıldığı bilinen tek *Heft-peyker*, Aşkî'nin eseridir. G.K. Alpay, bu mesnevinin bilinen tek yazmasının British Museum'da bulunduğunu haber vermiş, eserin Nizâmî'den değişik vezinle yapılmış bir tercüme olduğunu bildirmiştir[226]. Verilen özetten anlaşıldığına göre, Aşkî, tercümede Rıdvân'dan daha serbest bir tutum içindedir. İki eser arasında aynı mesnevinin tercümesi olmaktan başka benzerlik yoktur.

Ahmed-i Rıdvân'ın yazdığına inandığımız *Heft-peyker*in durumu da, daha önce sözünü ettiğimiz *Mahzenü'l-esrâr*dan farksızdır. Ancak, bu mesnevinin Hayâtî mahlası taşıyan iki yazması elimizde bulunuyor. İkinci yazma, birincide görülen ve bizi tereddüde düşüren noktaları aydınlatmaktan uzaktır. İstinsah tarihi birinciye göre çok daha yeni olan bu yazmanın, birinciden kopye edildiği, aynı yanlışların tekrarlanmasından anlaşılmaktadır. Daha önce de açıklamaya çalıştığımız gibi eser, yazıldığı dönem ve sunulduğu kişi bakımından olduğu kadar, dil ve anlatım bakımından da Rıdvân'ın öbür mesnevileriyle bütünleşmektedir. Şair *Mahzenü'l-esrâr*da olduğu gibi bu mesnevisinde de Nizâmî'yi hiç anmaz. Gerçekte Nizâmî'den tercüme edilmiş olan bu eserin kaynaklarını ve yazılış sebebini şair şu beyitlerle dile getirir:

Kıṣṣalar kim yürürdi illerde
Söylenürdi hemîşe dillerde

Şol ḫaberler ki vardı pinhânî
Bilmez idi 'avâm-ı nâs anı

[223] Haydın, aynı yazı, s. 285; Levend, *Ali Şir Nevaî*, C. III, s. 289-407.
[224] Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, s. 136-137.
[225] G.K. Alpay, Lâmi'î Chelebi and His Works (Journal of Near Eastern Studies, April 1976).
[226] G.K. Alpay, Aşkî'nin Heft Peyker Çevirisi (TDAY., 1972).

Ol suḫenler ki Tâzidür ya Derî
Söylenüpdür Buḫârî vü Ṭaberî

İntiḫâb eyleyüp ḳamusıudan
Eyledüm naẓm-ı tâze çün gülşen

.....

Şâh-ı naẓm idi gerçi Firdevsî
Muḥkem idi bu şîvede ḳavsi

Yapmadı miṣli bir sarây-ı sürûr
Görmedi bu ᶜarûsa beñzer ḥûr[227].

Şairin yukarıdaki beyitlerde "avâm-ı nâs"ın Arapça ve Farsça olan bu hikâyeleri bilmediği yolundaki sözleri, Anadolu'da ilk *Heft-peyker* örneğinin bu mesnevi olduğu anlamında alınabilir. Ancak bu takdirde, şairin Aşkî tercümesini görmediğini kabul etmek gerekir.

Mahzenü'l-esrâr gibi *Heft-peyker*de de yazılış tarihi yoktur. Ancak, eserin yazıldığı tarih, bazı olaylardan hareketle yaklaşık olarak belirlenebilir. Mesnevi önce II. Bayezid'in şehzadesi Ahmed adına yazılmış, ancak birçok devlet adamının, hatta II. Bayezid'in istekleri tersine Selim'in padişah olmasıyla, eserdeki Ahmed adı Selim'e çevrilmeye çalışılmıştır. Nazım tekniği gözetilmeden yapılan bu değişiklikler, mesnevinin Selim adına yazılmadığını gösterir. Ayrıca, mesnevinin sonunda unutularak değiştirilmeyen bir beyitte, Ahmed adı açıkça görülmektedir.

Yapılmaya çalışılan bu değişiklikler ve şairin mesnevideki kasidesinde bulunan:

ᶜAdl ile dünyâ sarâyın yine taᶜmîr itmege
Fâᶜil-i muḫtâr idüpdür ẕât-ı pâküñ iḫtiyâr

Muntaẓırdur dîde-i devrân rükûbuñ görmege
Atuñ ayağına tâ kim dürlerin ide niṣâr[228]

beyitleri, eserin II. Bayezid'in son yıllarında, şehzadeleri Ahmed le Selim arasındaki çekişmeler sırasında kaleme alındığını gösterir. Bu tarih en geç H. 917-918/M. 1511-1512 yılları olabilir.

Şairin bu mesneviyi Şehzade Ahmed için yazdığı kesindir, ancak sunup sunamadığını bilemiyoruz. Şair mesnevinin başında önce II.

[227] Rıdvân, Hp., yk. 24 b.
[228] Rıdvân, Hp., yk. 25 a.

Bayezid'i över [229], sonra da eserini sunacağı şehzadenin övgüsüne geçer. Buradaki:

Siyyemâ şâh-zâde Şâh Selîm
Mefḫar-i âl-i ḫusrev-i iklîm [230]

beytinde "Şâh Selîm" ve iklîm" kelimelerinin, silinmiş kelimeler yerine sonradan yazıldığı görülüyor. Gerçekte beytin aslı şöyle olmalıydı:

Siyyemâ şâh-zâde Aḥmed Ḫan
Mefḫar-i âl-i ḫusrev-i devrân [231].

Şair, başka bir yerde eserini sunacağı şehzadeyi:

Şeh Selîm ibni ḫusrev-i devrân
Bâyezîd ibni Şeh Muḥammed Ḫan [232]

beytiyle anıyor. Halbuki bu beyit ikinci nüshada şöyledir:

Şeh Aḥmed ibni şeh-i her devrân
Bâyezîd ibni Şeh Muḥammed Ḫan [233]

Ancak her iki yazmanın sonunda da:

Şehriyâr-ı zamâne Aḥmed Ḫan
Ḫan bin ḫan Sikender-i devrân [234]

beytinin değiştirilmemiş olması, eserin Şehzade Ahmed için yazıldığını kesinlikle açıklamaktadır. II. Bayezid'e son derece bağlı olan Rıdvân'ın, kardeşler arasındaki taht mücadelesinde Padişaha ve devletin önde gelen kişilerine ters düşmesi de beklenemez.

[229] Rıdvân, Hp., yk. 25 a.
[230] Rıdvân, Hp., yk. 25 a; İst. Ün. Ktp., yk. 6 a.
[231] Beyti bu biçimde değiştirirken, Atatürk Ün. 369/2'de "iklîm" kelimesi önünde iyi silinmemiş " ی " harflerinin varlığından cesaret aldık.
[232] Rıdvân, Hp., yk. 25 b.
[233] Rıdvân, Hp., İst. Ün. Ktp., yk. 7 b.
[234] Rıdvân, Hp., yk. 65 b; İst. Ün. Ktp., yk. 124 a.

Mesnevinin elde bulunan yazmalarındaki beyit sayısı birbirine çok yakındır. Atatürk Ün.deki yazmada 4174 beyit vardır. İstanbul Ün. Kütüphanesi'ndeki yazma ise birinciden 18 beyit eksiktir. Bu sayı, şairin adını anmadan tercüme ettiği Nizâmî'de 5000 beyittir[235]. Bu sayıların karşılaştırılması, Rıdvân'ın eseri kısaltarak tercüme ettiğini gösteriyor.

Şair, mesnevinin vezninde de Nizâmî'ye uymuş ve hafîf bahrinin fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün kalıbını kullanmıştır. Ancak Nizâmî'de baştan sona bir tek vezin bulunduğu halde, Rıdvân esere kattığı kaside ve gazelleri değişik kalıplarla yazmıştır.

Mesnevinin Nizâmî'den tercüme olduğunu yukarıda da bildirmiştik. Şairin tercümedeki tutumu *Mahzenü'l-esrâr*dakinden farksızdır. O, bazı yerlerde beyit beyit tercüme yoluna giderken, çoğu yerlerde mealen tercüme yolunu tutmuştur. Rıdvân'ın yaptığı küçük değişiklikleri de şöyle sıralayabiliriz:

İki eser arasında en çok göze çarpan ayrılık, Nizâmî'de baştan sona mesnevi nazım şekli dışına çıkılmamış olmasına karşılık, Rıdvân'da başta bir kaside ile her hikâyeden sonra gelen 8 gazel bulunmasıdır.

Behrâm'ın Havernak sarayında bir odanın duvarında gördüğü nakıştaki yedi kızdan, Mağrib şahının kızı Nizâmî'de Âzeryûn, Rıdvân'da Zeytûn'dur.

Behrâm, babasının ülkesine sahip olabilmek için, Kisrâ ile savaşmak yerine, tehlikeli bir yarışma önerir: Hükümdarlık tacını iki aslan arasından alabilen, ona sahip olacaktır. Nizâmî'de Behrâm, silahsız olarak meydana girer, aslanları öldürerek tacı alır. Rıdvân ise bu olayın başında Behrâm la Kisrâ'yı konuşturur. Bu bölüm Nizâmî'de yoktur.

Behrâm, üzerine gelmekte olan Hakan'ı yanındaki yüz kahramanıyla yener. Nizâmî'de Hakan'ın öldürüldüğü söylenmez. Rıdvân, Behrâm'ın Hakan'ı öldürüşünü anlatır.

Nizâmî, Behrâm'ın Şîde adlı üstada yedi sevgilisi için yedi kümbet yaptırdığını anlatır. Rıdvân'da Şîde'den önce bu işi yapmayı Behrâm'ın Rûmî musahibi teklif etmiş, Behrâm onun teklifini kabul etmemiştir.

Rıdvân'daki ayrılıklardan birisi de, başlık sayısının Nizâmî'ye göre farklı oluşudur. Ancak eserin her iki yazmasında da başlıkların

[235] Bu sayı, araştırmalarımızda kullandığımız *Külliyât*taki metne göredir. A. Ateş eserin beyit sayısını 5600 olarak verir (İslâm Ansiklopedisi, Nizâmî maddesi).

yazılmamış olması, iki şairin eserlerindeki başlıkları karşılaştırmamızı engelliyor. Bununla birlikte, metnin karşılaştırılması, Nizâmî'nin tek başlıkta verdiği olayları Rıdvân'ın ikiye böldüğünü göstermektedir[236].

Sonuç olarak, bu yazımızla Ahmed-i Rıdvân'ın hayatı hakkında önceden bilinenlere yeni bilgiler katmış bulunuyoruz. Şairin bilinmeyen eserlerini tanıtarak, edebiyat tarihimizde yıllardır çözüm bekleyen Rıdvân-Hayâtî karışıklığına da açıklık getirdiğimize inanıyoruz. Güçlü bir şair olmamakla birlikte, altı mesnevi ve hacimli bir divan bırakan Rıdvân'ın, Nizâmî'nin *Hamse*sine nazire olarak *Hamse* meydana getiren, kendisinden önceki ve kendi dönemindeki şairlerin etkilerini taşıyan bir şair olarak, edebiyat tarihimizdeki yerini alması gerekir. Onun *Divan*ının ve mesnevilerinin XV. yüzyıl Türkçesi, atasözleri ve deyimler bakımından incelenmeye değer olduğunu da belirtmek isteriz.

Türk Tarih Kurumu

[236] Eser hakkında daha geniş bilgi için, bkz. Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 229-257.